

AKADEMİ MECMÛASI

Sâmiha Ayverdi

Tahsin Banguoğlu

Fâruk Nâfiz Çamlıbel

Ethem Rûhi Fıġlalı

Orhan F. Köprölü

Mustafa Tahrall

Fevziye Abdullah Tansel

Yılmaz Soyer

Ali Yardım

Yıl : 8

Temmuz 1979

Sayı : 3

AKADEMİ MECMUASI

Yıl : 8

Temmuz 1979

Sayı : 3

Mecmûamızdaki yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.

Kubbealtı Akademi Mecmûası, üç ayda bir çıkar, akademik mecmûadır.

Sahibi : Kubbealtı Cemiyeti adına İdâre Heyeti Başkanı : İlhan Ayverdi, Yazı İşleri Müdürü : Ayşe Özden

Fiâtı 30.— TL., yıllık abone bedeli 100.— T.L. dır. Dış ülkeler için abone bedeline posta ücreti ilâve edilir : Her sayının ücreti, Avrupa için 12.— TL. Amerika için 20.— TL. dir. **(Abonelerin, değışen adreslerini bildirmeleri ricâ olunur.) İlan ve reklâm, millî kültürümüze hizmet eden müesseselerden alınır;** tam sahife 3000, yarım sahife 1600 liradır.

Adres : Çarşıkapı, Yeniçeriler Caddesi, Nu. 81 İstanbul: P.K. 107 — Bayazıt. Tel. 22 95 17

Basıldığı yer: BAHA MATBAASI

İÇİNDEKİLER

	Sahife
Rahmet Kapısı	5
Bir Bakıştan	11
Fâruk Nâfiz'den Yahyâ Kemâl'e Mektuplar	12
Yeni Türkçe Üzerine	14
Ekrem Hakkı Ayverdi'ye Fahri Doktorluk Pâyesi Verildi	21
Mebâhis-i İlm-i Servet	23
Eğitimimizde Dini Formasyon Noksanlığı ve Bunun Anarşideki Yeri	35
Eski İstanbul	55
XIX. Asırda Bir Amerikan Sefiri'nin Gözüyle Türkiye	56
Türk'ün Şeref Madalyası : Fetih Hadîsi	62

RAHMET KAPISI

Sâmiha AYVERDİ

Müslüman - Türk'ün asırları ayağa kaldıran cenkleri ve dünyâyı uyandıran uğraşları altında yatan itici kuvvet, dört elle sarıldığı ve uğruna can alıp can verdiği ulvî gâyesi idi; İlâ-yı Kelimetullah.

Müslüman - Türk kılıç sallamışsa, bunu, insan boğazlamak ve kan dökmek için değil, prensip adına yapmıştır. Zîrâ beşeriyet için kurtuluş sığınağının «Tevhid» olduğunu biliyordu. Kı-yâmete kadar da gene tevhid olacaktı. Ne yazık ki batılı kafa bunu bilemedi. Hem bilmek de istemedi. Üstelik «Tevhid» bay-rağını ayakları altına almak ve yeryüzünden kaldırmak savaşına girişti.

O kadar ki fetihden fethe koşan, medeniyet ve devletini «Birlik» anlayışı üstüne kurmuş olan Müslüman - Türk'ü gad-darca vurduğu sillelerle evvelâ yerinde sayar hâle getirdi ve geri püskürte püskürte de nefis müdâfaası hattına kadar sür-rükledi.

Kükremesi dünyâyı dize getirmiş arslanın, avcı eline düş-mesi, eli zincirli ve ayağı bukağılı hâle gelmesi ne yürekler yarası ve ne hazin.

Garp dünyâsı, gözünden perdeyi çekip, bir zamanlar Osmanlı damgasını taşıyan Müslüman - Türk devletinin bu gök kubbe ehline ne denlû insaf ve adâlet örneği göstermiş olduğunu bir bilse ne kadar bahtiyar olacak ve ne kadar kazançlı çıkacaktı. Zîrâ Osmanlı, tevhid merkezinden kuvvet ve bereket alan müesseselerini tam bir orkestrasyon hâlinde işletmekte ve üstün bir medeniyet ve nizâmın bekçiliğini etmekte idi.

Ama, taassupla şartlanmış olan Batı'nın sığ idrâki, bu cevherli nizâmın azametini göremedi.

Osmanlı, beşeriyet için, müşterek potada şekillenmiş gerçek otorite idi. Üstelik, dünyânın gözü önüne serdiği medeniyetinin, diğer medeniyetlere hemen hemen borcu yoktu. Üç kıt'a hem hükmü altında idi, hem de, imparatorluk çatısı altında topladığı milletler, kendi millî kalıpları içinde kendi kendilerinin efendisi idiler. Bu, geniş ve elastik idâre tarzı, Osmanlıya hâs bir devletçilik anlayışı idi.

Avrupa burjuvazisinin «İnsan Hakları Beyannâmesi» ile vardığını zannettiği nokta, hürriyet idiyse de ferdiyetçiliğe tırmanan ve zirveleştğini iddia eden hürriyetin nihâî durağı da rasyonalizmdi. Hâlbuki rasyonalizm, insanla kâinat arasına giren ve onları birbirlerinden ayırıp iki dostu düşman eden sağlıksız bir inançtı.

Elbette Garb'ın gururu olan bu inanç, onu aşırı hürriyetin tehlikelerine itecekti ve aşırı hürriyet de, gerçek hürriyetin tadını çıkarmaya mânî bir canavardı.

Garp, bu şumarık idrâki ile bizzat kendi gözünü perdeliyor, böylece de ne kendi kendini görmek ne de derinliklerini fethetmek imkânını bulabiliyordu.

Maddenin taşlaşmış engelleri kırılmadan ruh iklimine nasıl girilirdi?

Hâlbuki Müslüman - Türk, tek taraflılığa demir atmış Garb'a hiç benzemiyor, madde ile mânânın müşterek zemîni üstüne kurmuş olduğu medeniyetinin meyve ve mahsûlü ile hem kendini hem de kendisine taalluku olanları besliyor ve mes'ud ediyordu.

Batı ise, asla yetişemeyeceğini bildiği Doğu'nun bu sırlı

üstünlüğünü çekemiyor ve onu yıkmayı, ödemeğe mecbûr olduğu bir intikam duygusu olarak görüyordu.

Bu hırısında Batı, tamâmiyle hissî idi. Eğer akli ve mantığı ile hareket edebilseydi, Osmanlı'yı yıkmak şöyle dursun, onunla her mânâda el birliği ederdi. Ama yapamadı ve bu sakat karardan hareket ederek Osmanlı'yı tepeleme şehvetine dört elle sarıldı. Neticede de tepeledi.

Ne çâre ki, bu işten kazançlı çıkacaklarını vehm edenlerin çoğu, üstlerine çöken o kolosal çatının enkâzı altında ezilmekten kurtulamadılar. Hâlâ da, İngiltere misâlinde olduğu gibi, debelenip can çekişmekte bulunanlar bile mevcut.

Osmanlı Türklüğü, son büyük darbeyi, Birinci Cihan Harbi denen fâcia ile yedi.

O devir iktidârının ilimden, siyâsetten, basîret ve tecrübeden mahrum gâfil ve câhil mes'ulleri, köy düğününe gidercesine, çılgın ve hesapsız bir cesâret ve neş'e içinde, Almanya ile gerdeğe girmiş, böylece de Osmanlı Devletinin hesabını düreme fırsatını gözleyen garplı devletlerin târihî istihâlarına lokma olmuştu.

Cermen menfaatlerinin tuzağına düşerek başlayan seferberlikle berâber İstanbul şehri, bir devlet düşkünü yoksulluğu içine girivermişti.

Bir zamanlar, imparatorluğun dört bucağından taht şehrine akan varlık bir anda kesilivermiş, ne yiyecek ne yakacak kalmış ve halkın, bir lokma ekmek için yaşadığı ve öldüğü çileli bir devir başlamıştı.

Çocuktum. Ama akı karadan seçmemem için sebep yoktu. Bir çokları gibi, herkese açık olan ve isteyenin sığındığı bir Rahmet Kapısı olduğunu biliyordum.

Orası, teşne olana mânevî rızık dağıtan bir imâretti sanki... Ama rûhunu zırhlayıp sağlama aldıklarının avuçları boş olan ihtiyaçlılarına da yardım elini uzatmaktan geri kalmıyordu.

Rahmet Kapısı'nın karşısına düşen bir ev vardı. Burası da o Kapı'nın efendisine âitti. İçinde barınanların çoğu yoksuldu.

Biri, ihtiyar anası ve iki küçük çocuğu; diğeri tek oğlu ile oturan, kocaları ölmüş iki genç kadın vardı.

İki çocuklu olanı hasta, tek küçük oğlu olan ise güçlü kuvvetli ve sağlıklı idi.

Hasta olanın ismi Makbûle, sıhhatli olanınki Gülşen'di.

Herkesin kendi başının derdine düşmüş bulunduğu kahredici yokluğa rağmen, iki dula bir mekân göstermiş olan Rahmet Kapısı, devamlı olarak, bu gariplerin çorbalarına tuz katmaktan geri durmuyordu. Zîrâ iki çocuklu olan genç kadın veremdi. Ekmek parası kazanamayacak kadar hasta ve güçsüzdü.

Tek çocuklu olanı ise, çalışkan, becerikli ve sıhhatli idi. Esmer tenli tıkız ve hamarattı. Ne iş bulursa yapar, ekmeğini taştan çıkarırdı.

Makbûle hanımla bir kan yakınlıkları yoktu. Ama aynı Kapı'ya bağlanmış, aynı inançları paylaşmış kimselerdi.

O Kapı'da dinleyip öğrendikleri, basma kalıp bilgiler olarak kalırsa, bu bir nevî ihânet olurdu. Zîrâ orada duydukları sâde sözde kalmamış, dürüstlüğü, samîmiyeti, ferâgati, fedâkarlığı, şefkat ve merhameti canlı örnekleri ile de görmüşlerdi. Şu hâlde yıllar yılıdır gönüllerine ekilen bu insanlık tohumları çatlamalı, yeşermeli ve mahsul vermeli idi.

Mâdemki kardeş idiler, mâdemki dost idiler, birbirlerine omuz vermeli gücü olan, olmayana yardım eylemeli idi. Bu kararı da, Rahmet Kapısı'nın yükünü hafifletmiş olmayacak mıydı?

Şehirde, eli iş tutacak erkeklerin hepsi askerde idi ve gün geçmiyordu ki bir evin kapısı kapanmasın, bir mahallede bir sokakta mâtem çığlıkları duyulmasın.

Gâzilik berâtı ile göğüslerin kabaracağı devir belki de hiç gelmeyecekti. Boyuna şehidlik haberleri birbirini kovalıyor, babalar, kardeşler, evlâtlar, dayı, amca ve yiğenler, düşman eline geçen vatan topraklarının kefensiz lokması oluyordu.

Şehrin sokaklarında tektük dolaşan erkekler, ya ihtiyarlar ya da çocuklardı.

Saraçhânebaşı'ndaki İbrahim Paşa Hamamı, târihî ve yüz ağartıcı bir mîmârî eserdi. Cümle kapısına geniş bir taş merdivenle inilirdi. Binânın caddeye bakan cephesinde ise, hamam vakfının îrâdı olan tonoz dükkânlar mevcuddu.

Aklına hep iyi şeyler gelen Gülşen hanım, ne düşünmüşse düşünmüş, bu dükkânlardan birini kiralamış ve orada, ayakkabı tâmirciliğine başlamıştı. Eskiciliğe rağbet de sonsuzdu. Zîrâ şehir halkı yalın ayak kalsa da, yeni bir kundura alması imkânsızdı. Çünkü yoktu.

İşte Gülşen hanım, dizlerinde deri önlük, elinde çekiç, tabanı delinmiş, yanları açılmış, topukları aşınmış ayakkabıların tâmiri ile uzun zaman uğraştı durdu ve kazancını da üç yetime nafaka etti.

Bâzan onu, dam aktarmak gibi tehlikeli ve zorlu işlere de çağırıyorlardı. Saçlarını içeri toplayıp başına fes, bacaklarına da pantolon geçirerek, olukları temizliyor, kiremitleri düzeltiyordu.

Ama yerinde çakılı durmayan zaman ilerlerken, Makbûle hanımın hastalığı da, aylar ve yıllar gibi koştukca koşuyordu.

Kışın yaza devr ettiği bir sene, doktorların hastaya hava tebdili tavsiyelerine de ciddiyetle kulak asmak zamânı gelmiş bulunuyordu.

Gülşen hanım, bu defâ Çamlıca'da bir küçük ev kiraladı. Akşamları dükkânı biraz erken kapayacak ve Üsküdar - Kısıklı arasında arabacılık yapacaktı.

Atların da, insanlar gibi, sağlamları askerî hizmet için sâhiplerinin elinden alınmıştı. Ama işe yaramayacak kadar yaşlı oldukları için beylik tarafından el konmamış bulunanlar da yok değildi. İşte bunlardan bir tâne ele geçirip sâhibi askerde olan bir de araba bulup sürücülük edecekti.

Dediğini de yaptı.

Ama Gülşen hanımın dostluk anlayışı ve emekleri Allah katında değerlenirken, bütün gayretlerine rağmen Makbûle hanımı kurtarmak mümkün olamadı.

Ciğerleri iflâs eden genç kadın, iki yetim oğlunu öksüz de bıraktıktan sonra ,ihtiyar annesi de arkasından göçüverdi.

Meğer çevresinde dolaşan Azrâilden, beklenmedik bir dâvet daha varmış. Günün birinde o da Gülşen hanıma geliverince, ortada, alâkaya muhtaç üç çocuk kalmış bulunuyordu.

Rahmet Kapısı, bu mâsumları ortada, aç açık bırakabilir miydi?

Bırakamazdı. Bırakmadı da...

O Rahmet Kapısından, dünyâya devamlı bir ses gelir : «Herşeyin düzelmesi, insanın kendi düzelmesine bağlıdır...» diye...

Acaba duyan var mı? Hiç sanmam. Olsa, yeryüzünde bu nifak, bu gaddarlık, bu riyâ, bu çekişme, bu ihtiras, bu vahşet, bu zulüm, hele hele bu gaflet kalır mıydı?

BİR BAKIŞTAN

Gözlerim gaflete düşmüş sana bakmışsa yine
Bilirim, hangi füsünkâr bakışından düşecek
Hasretin sîneye yangın gibi, derman yerine.

Ne bilinmez, ne derin enginedir her seferin!
Bir muammâ gibidir cilvesi, meçhul kaderin,
Serilir ufkuma hicran yolu, sen can yerine.

Senin aşkındı çeken akşamı tül örtü diye,
Ürperen gözlere, ağyârı neden gördü diye,
Gönderip zulmeti, ey sevgili, Lokman yerine.

Söylemezsin!.. Gece gündüz dilin olmuş konuşur...
Nice dünyâlara bigâne güzel, isteme dur!
Şu canımdır yine kurban sana; kurban yerine.

Sevdiğim bir pula satmış gibidir dünyâyı,
Keşke her şey gibi terketse şu istiğnâyı,
Güzelim başka oyun oynasa hicran yerine.

Mustafa TAHRALI

2, 3, 4 Temmuz 1976 — Hozat

FÂRUK NÂFİZ'DEN

YAHYÂ KEMÂL'E MEKTUPLAR

17/12/930

Benim Yegâne Üstâdım,

Bu mektubumu, büyük bir hicapla, af diliyerek yazıyorum. Bana her satırı bir ders olan mektuplarınıza hemen cevap vermek en büyük arzum ve vazifem iken niçin geç kaldığımı söyleyeceğim : Benim fikirlerim olan fikirlerinizi neşretmek için bir mecmûa, daha doğrusu haftalık bir gazete çıkaracağımı evvelki mektubumda yazmıştım. İsmi siz verdiniz : **Eserler**. Fakat burada bulunanlar bu ismin güzelliğini ve inceliğini pek az insanın anlayabileceğini öne sürdüler. Başka bir ad aradık ve **Ergenekon** dedik. İstedik ki muhtelif cereyanlar ortasında milli kaldığımızı ifâde eden bir ad taşıyalım... Biraz sonra Yeni Türkiye'nin Ergenekon'dan çıktığını düşündük, ve gazetenin ismini **Yurtaçine**'ye tahvîl ettik. Sâbık Adliye Vekîli Mahmud Esad Bey - size bilhassa selâmlarını ve hürmetlerini söylemeyi benden ricâ ettiler - bu gazete rivâyetini işitmiş, bana : «Berâber çıkaralım, ismini de **Kurultay** yapalım. Büyük oniki sahife-den ibâret olsun ve ilimle, san'atla berâber siyâsetten de bahsetsin!» dedi. **Kurultay**'ın imtiyâzı için müşterek mürâcaatta bulunduk. O sırada Mahmud Esad Bey'in İstanbul'daki **Halk Dostu** Gazetesi intişâr etmeğe başlamıştı, sâbık vekil İstanbul'a gitti ve Gazetesi'nde şiddetli neşriyâta başladı. Bu vaziyet beni biraz düşündürdüğü için yine **Ergenekon**'a dönmeğe ve yalnız ilim ve san'at gençliğiyle çalışmağa karar verdim. Bununla berâber Mahmud Esad Bey'in avdetini de bekliyorum.

İşte bütün bu müsel sel vak'alar, beni, sizden hiç olmazsa bir mektubumla daha istifâde etmeme mânî oldu. Bunun için en

fazla müteessir olması icâb eden biri varsa o da benim. Fakat edebiyâta gözlerimi açtığım zaman hayran olarak gördüğüm üstadımın fikirlerini aynı hayranlık hisleriyle neşr ve terviç etmek için koyulmağa mecbûr olduğum bir mesâî, herhâlde, en kuvvetli mâzeretimdir. Bu hayranlığımı ben, dokuz senelik meslek hayâtımda, talebeme de duyduğum gibi duyurdum. Talebem olmayanlara da ya **Ergenekon**'la yâhut **Kurultay**'la duyuracağım. Ankara'da edebiyatçı gençlerin teşkil ettiği ve beni reisliğine geçirdiği bir dernek vardır ki her hareketiyle bana gösterdikleri hürmetin sizin talebeniz olmaktan ileri geldiğini anlatıyorlar... Siz âlemde sönmeyen bir چراغ uyandıran san'at-kâr olduğunuz için o ateşi de, o ateşi yakanı da korumak gelecek nesillerin borcudur ve bunu kendileri de anlamıştır.

Hâkimiyet-i Milliye'nin muntazaman geldiğini zannedirim. İstanbul'da **Milliyet**'e de yazıldı. Maârif Vekâleti neşriyâtı İstanbul'da, Devlet Matbaası'nda bulunduğu için orada bir müte-mediniz varsa kendisine kitapların verilmesi için matbaa mü-diriyetine yazılan emirnâme-yi teslîm edelim. Ta ki beni gene ihmâl ile ithâm etmeyin. Vâlâ Nureddin, Madrit'te sizinle görüşmüş. Bunu **Akşam**'da okuyan Dârü'l-fünun'da talebemden bir hanım bana yazdığı mektupta diyor ki : «Bu mülâkat Vâlâ Nureddin'in yegâne kıymetidir...» Hüküm biraz müfritçe, ama sebebini biraz da sizin irtifâmızda aramalıdır.

Ellerinizden öper, afivkâr mektubunuzu bekler ve dâimi muvaffakiyet ve saâdetinizi dilerim, yegâne üstadım efendim.

Yeni senenizi de bu münâsebetle tebrîk etmekteyim.

YENİ TÜRKÇE ÜZERİNE

Prof. Dr. Tahsin BANGUOĞLU

12 Aralık 1978 târîhli seminerimizde yaptığı bu konuşmayı Muhterem Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu, sonradan kaleme almış ve bilâhare neşretmiş olduğu, «Ana Hatları ile Türk Grameri» isimli eserine de sonsöz olarak eklemiştir.

Türkçemiz soylu bir dildir. İlmî deyimle, bir karma dil (langue mixte) değil, belli bir kökten gelen bir saf dildir (langue pure). Zengin olan **temel kelime** dağarcığını canlı dil, konuşulan dil olarak hiçbir zaman kaybetmemiş ve özce gramer yapısını bütünüyle korumuştur. Onun devir devir yabancı kültür dilleri etkisi altında uğradığı yabancılaşma yazı dili sınırlarını pek aşmamıştır. Bu sebeptendir ki **Yeni Türkçe** yazı dili olarak bugün, hür ve müstakil, o konuşma dili temeli üzerinde yükselebilmektedir.

1. Osmanlıcadan Türkçeye :

Türkçe ileri bir medeniyetin gerektirdiği kelime üretme ve yaratma vâsıtaları bakımından da zengin bir dildir. Şu var ki **Osmanlı** yazı dili Arapça ve Farsçanın şiddetli etkisi altında olduğu için, hem bu dillerden yeni ve eski kavramlar karşılığı pek çok kelime almış, hem de onların üretme ve çekim kalıp-

larını benimseyerek kendi hesâbına o dillerden kelime üretmek, hatta çekim yapmak gibi bir çıkmaza girmiştir. Bu gidiş hâliyle yazı dilimizde, anadilden kelime yaratma yollarını iyiden iyiye işlemez hâle getirmiştir.

Bir millî uyanış devri olan Meşrûtiyet yıllarından başlayarak Türk yazı dili millîleşme yoluna girdi. Konuşma dilinden uzaklaşmış ve zâten halkça anlaşılmasız olmuş olan Osmanlıca bir yana bırakılarak konuşulan dile dayalı bir yazı dili yaratmaya girişildi. Buna Yeni Türkçe dedik. Bu, gerçekten millî ihtiyacı karşılayan bir akımdı. Bu sebeple de tutundu ve kısa zamanda benimsendi. Yeni Türkçe sâde ve güzel bir edebiyat yarattı.

Gerçekçi bir programı ve belli «umdeleri» olan Yeni Türkçe giderek dilin türlü kullanış alanlarında yer buluyordu. Bununla birlikte «Türkçüler» biryandan Osmanlıca'yı sürdürmek isteyenler, «Fesatçılar», öbür yandan Türkçede bir tek yabancı kelime bırakmamak iddiasında olanlar, yâni «Tasfiyeciler» ile sâde Türkçe için uzun yıllar çekişmek zorunda kaldılar. Ancak tutulan ve sevilen tabîî ve «Sâde Türkçe» oldu.

Sonradan yeni alfabenin kabûl edilmesi de dilin Arap ve Fars asıllı kelimelerden silkinmesine yardımcı olmuştur. Anadilden kelime arama ve yaratma yolları daha çok açılmıştır. Diyebiliriz ki bu ilk devrede (1910-32) yazı dilimiz ilk hedeflere ulaşmış ve kendi yatağına oturmuştur. O artık anadilin bütün zenginliklerine sâhip çıkacak, işlenecek ve kendi bünyesinden çağdaş bir yazı dilinin bütün kavramlarını karşılama yolunda geliştirecekti (Ziya Gökalp 1923).

Geçen zaman bu programın belki iki noktada daha cesâretli olması mümkün olduğunu göstermiş olabilir :

1. Yazı dilini Batı Türkçesi'nin târihi ve coğrafi kelime varlıklarına daha geniş ölçüde açık tutmak.
2. Gâyede sırf yaşayan Türkçe'den tam bir adlamalar sistemi yaratmayı göze almak.

2. Sonraki Gelişmeler :

Yeni Türkçe'nin ikinci bir devresi bir inkılâp hareketi şeklinde başladı. Dil dâvâsı bir süre millî seferberlik havası içinde

yürütüldü (1932-35). Bu tutum yazı dilini millileştirme gayretini bütün okur yazarlar ölçüsünde genişletti ve dilin bütün kullanış alanlarına yaydı. Derleme ve tarama faaliyetlerine girişildi.

Atatürk «yabancı diller boyunduruğundan kurtulmuş Türkçe» ülküsünü tutuyor, ancak kısa zamanda her yabancı kelime karşılığı bir Türkçe kelime istiyordu. Bu ise Tasfiyecilerin davasıydı ki dayanağı yoktu. Hiçbir dilde mümkün olmamış bir şeydi. O zaman Tasfiyeciler biryandan serbestçe «uydurmacılık» yoluna gittiler. «Tarih Nazariyesi» de onlara bu yolda yeni ufuklar açtı. Denebilir ki bu sebeple devletçe yürütülen bu millileşme hareketi bir yönüyle dâvâyı millete mâledip genişletirken başka bir yönüyle erkenden bir çıkmaza götürmüştü.

Yeni Türkçe'nin bu ikinci devredeki gelişmesini her zaman bu iki yönüyle göz önüne almak bizi dilimizin târihi ve geleceği hakkında sağlıklı bir görüşe ulaştırabilir. Gerçekten bu hareketin getirdiği uyanıklıkla hemen her Türk vatandaşı yazarken daha çok Türkçe kelime bulma ve yaratma hevesini kazanmıştır. Geçen zaman içinde yazı ve konuşma dilinde yadırganan daha birkaç bin Arapça ve Farsça kelime yerlerini kendiliğinden Türkçe (bâzan Fransızca) karşılıklarına bırakmışlardır. Halkın yarattığı kelime de tabîi olarak yaşayan dilin üretme kurallarına uygundur.

Buna karşılık yapma (yapay?) kelime icâdı yoluna giden Tasfiyeciler, yetkililer baştan beri dilin kelime yapımında köklere ve eklere âit tabîi şartları tanımadılar. Yerli ve yabancı yapı malzemesini gelişi güzel kullanarak kelime karşılıkları ortaya atıldılar. Ancak bu çıkar bir yol değildi. Arapça ve Farsça'dan 7-8 bin kelimeye Türkçe karşılık göstermek üzere yayımlanmış olan **Cep Kılavuzu** (1935) gözden geçirilecek olursa görülür ki orada Türkçe diye doğru Türkçe kelimeler, Doğu dillerinden aynıyle benimsenmiş kelimeler, Batı dillerinden aynıyle benimsenmiş kelimeler, bir de bu «uydurma» kelimeler vardır. Bu sonunculardan büyük kısmı hiç tutunmamıştır. Şu var ki bunlardan bir takımı da devlet diline girmiş bulunuyor.

Sonradan orta öğretim terimleri de (bkz. **Türkçe Terimler** 1941) aynı zihniyet içinde hazırlandı. Burada Tasfiyeciler bir

türlü bilgince yapım (formation savante) iddiası güdüyorlardı, Fransızca'da ve Osmanlıca'da olduğu gibi klasik dillerden adlamalar yapmak. Oysa biz artık yalnız yaşayan dilden adlamalar yapmak yoluna girmiştik, Almanca'da, Macarca'da olduğu gibi. Bunun da yolu halkça yapım (formation populaire), yâni canlı kökler ve anlatımı bilinen eklerle kelime yapmaktı, bizim kitaplarımızda dediğimiz gibi. Terimler yoluyla da öğretim diline bir miktar uydurma kelime girmiş bulunuyor.

Sözü geçen kelimeler başlıca şu çeşitlere ayrılabilir :

1. Dil akrabalığı iddiası ve yakıştırma yoluyla yabancı dillerden kopya (calque) kelimeler : okul = Fr. école, belleten = Fr. bulletin, egemen = Yun. hêgemôn, genel = Lat. generalis, boyut = Ar. bu'ud, saptamak = Ar. sabt (tespit) gibi.

2. Yabancı dillerden alınmış eklerle yapılan kelimeler : ulus-al (Latince'den), üç-gen (Yunancadan), uzm-an (Cermeniceden), Tanrı-ça (İslâvcadan), öz-et (Fransızcadan), tüm-çe (Farsçadan), işle-v (Tatarcadan), danış-tay (Moğolcadan) gibi.

3. Asılsız, veyâ cansız eklerle yapılmış kelimeler : dik-ey, kişi-sel, kur-ul, diz-in, gün-cel, ilk-e, öz-ne, uy-gar gibi.

4. Dilin kelime üretim şartlarına aykırı, yapıcı sakat kelimeler : orta-m, som-ut, ilgi-nç, öz-gü, im-ge, bile-ş-mek, bağış-ık, ara-ç, zor-un-lu gibi.

5. Türkçenin birleşim kalıplarına aykırı birleşik kelimeler : öz-erk, er-baş, deniz-bank, toplum-bilim, bakır-sülfat gibi.

Bu akımın zamanımızda bâzı çevrelerde devâmı ise yeniden konuşma dilinden uzaklaşan bir Türkçe örneği meydana getirmektedir. Şunu da ilâve edelim ki aşırı tasfiyecilik yazı dilimizin kelime dağarcığını daraltmak ve anadile karşı güveni sarsarak Batı dillerinden gelen kelimelerin istilâsına daha çok yolaçmak gibi mahzurlar da getirmiştir.

Yeni Türkçe'nin yukarıdan beri anlattığımız hikâyesi gösteriyor ki yazı dilimiz bir konuşulan dile dönüş devresinde birçok kullanım alanında (aydınların konuşması seviyesinde) kendini bulmuştur. İkinci bir devrede ise daha hızlı bir halk-

hlaşmaya ve millileşmeye doğru gitmiş ve devlet dili, öğretim dili alanlarına da yayılmıştır, yukarıda kaydettiğimiz kusurlarıyla birlikte.

Kelime üretme ve birleşik kelime yapma vasıta ve yöntemleri bahsinde, daha geniş bilgi edinmek isteyenler de **Türkçenin Grameri** adlı eserimizde 2. bölümün 1. kısmını okumalıdır. Bu kitaplarda verdiğimiz bilgiler En Eski Türkçeden buyana oluşmuş Türkçe kelimelerin nasıl tabii ve şaşmaz bir düzen içinde meydana geldiklerini göstermeye yeterlidir. Orada bunların rastgele biraraya getirilmiş ses toplulukları değil, canlı bir organizmanın belli kurallara ve şartlara göre oluşmuş meyveleri olduğunu görürüz ve bu düzenin kendiliğinden varlığına hayran oluruz. «Doğru Türkçe» budur. Yeni Türkçe'nin başlıca mes'elesi olan bol kelime yaratma çağında feyizli bir gelişme yine bu tabii düzen içinde olacaktır.

3. Yeni Türkçenin Esasları :

Şimdi Gökalp'tan 55 yıl sonra biz burada günümüze göre Yeni Türkçe'nin esasları üzerinde dururken bu zaman içinde onun gösterdiği hedeflerden birçoğuna varılmış olduğunu belirtmeliyiz. Ama zaman soruncaları çözerken yeni soruncalar açmıştır. Geçmişin ışığında geleceğe doğru bugün ileri süreceğimiz esaslar şöyledir :

1. Yeni Türkçenin her zaman için baş hedefi anadilden gelen ve yabancı dillerin desteğine muhtaç olmayan yeterli ve çağdaş bir yazı dili olmaktır.

2. Dilin lûgatça faydalanma alanı başlıca Eski Oğuzcadan buyana eski ve yeni Batı Türk Lehçeleri olacaktır. Yeni Türkçe başlı başına bir öğretim dili olacak, Arapça ve Lâtince gibi bir klâsik dilden kaynaklanmayacaktır.

3. Yeni Türkçe saflığını sağlamak ve korumak için karma olmayan bâzı Batı dilleri gibi (Almanca, Macarca, Rusça) bir temizcilik (purisme) çağında bulunuyor. Eski yazı diline âit daha birçok kelimeler gibi Batı dillerinden gelen kelimelere de anadilden karşılıklar bulmak durumundadır. Pek çok kelime yaratacaktır. Biz yeni kelimenin değil, uydurma kelimenin karşısında olacağız.

4. Türkçenin tabîi ve canlı kelime üretme şekillerini ve birleşim kalıplarını biliyoruz, seziyoruz. Yeni kelime bunlara uygun olarak yaşayan dilden anlamı belli kökler ve anlatımı belli eklerle yapılacaktır. Yaratılan kelime «doğru Türkçe» ve «güzel Türkçe» olacaktır.

5. Temizcilik, tasfiyecilik demek değildir. Dilde yerleşmiş, halka mâl olmuş alıntı kelimeler ancak zaman içinde ve bir ölçüde değişebilir. Zorlamalarla dili yoksullaştırmayacağız. Ancak bunların yabancı dil kalıplarına göre üremelerini Türkçeleştirmekten de geri durmayacağız: **san'atkâr = sanatçı, insanî = insanca, mezun = izinli, çayhane = çayevi** gibi.

6. Türkçe adlamalarda da konuşulan, yaşayan dil esastır. Bu ilmî kavramda değerlendirilen, yada icâd edilen kelime onu andıracak ve yine yaşayan dilden gelecek, veyâ yapılacaktır. Yeni Türkçe kendi içinden zengin bir adlamalar sistemi yaratmaya elverişlidir.

7. Yeni Türkçe Batı dillerinden gelen kelimelerin istilâsına açık bulunuyor. O şimdi de yer yer bu yönden aynı nitelikte ve daha geniş ölçüde bir yabancılaşma yoluna girmiş görünüyor. Dilimiz bu akıma karşı şuurlu ve çetin bir direnç göstermelidir.

8. Geçen devre boyunca ortaya atılmış uydurma kelimelerden az veyâ çok kullanışta yer bulmuş olanlar ise — dilimizin lâıyk olduğu sevgi ve ciddilikle işlenmesi mukadderse — zaman içinde doğru Türkçeleri ile değiştirilecektir.

E.H. Ayverdi'ye Rektör Vekili Prof. Dr. Erol Düren tarafından
fahri doktorluk diploması verilirken

EKREM HAKKI AYVERDİ'YE FAHRİ DOKTORLUK PÂYESİ VERİLDİ

Liyâkat ölçülerine karşı titizliği ile bilinen İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 3 Mayıs 1979'da İstanbul Fetih Cemiyeti Reisi, Kubbealtı Cemiyeti Âzâsı ve Kubbealtı Kültür ve San'at Vakfı Mütevelli Heyeti Başkanı Ekrem Hakkı Ayverdi'ye, Türk kültür, târih ve san'atına hizmetlerinden dolayı kadirbilirlik nişânesi olarak, fahrî doktorluk ünvânı vermiş ve parlak bir merâsimle cübbe giydirmiştir.

Ayverdi'nin İstanbul Üniversitesi Rektör Vekili Prof. Dr. Erol Düren tarafından verilen diplomayı öpüp başına koyduktan sonra yaptığı veciz konuşmanın bilhassa şu cümleleri büyük takdir toplamıştır. «Ben bu üniversiteye çok hizmet ettim, içinde bulunduğunuz bu salonun restorasyonuna hastalığım esnâsında sedye ile gelip nezâret ettim. Ama biz Gazâ Erleri'nin son kalıntılarıyız. Ben, bir gün gelir bunun mükâfâtını verirsiniz diye çalışmadım. Hattâ eğer böyle mükâfatlandırılacağımı bilseydim belki de o kadar harâretle çalışmazdım.»

Ekrem Hakkı Ayverdi, inşâatçılıkla meşgul olduğu uzun yıllar boyunca pekçok âbidenin ve târihî binânın restorasyonunu yapmış ve herbiri gelecek nesillere yol gösterecek pek çok eser telif etmiştir.

Eserleri:

- 1 — Bursa'da Hükûmet Binâları inşâatı
- 2 — Bursa'da İpek - İş Fabrikası ve diğer fabrikaların inşâatı
- 3 — İstanbul Emirgân Reşitpaşa ve Heybeliada Câmileri inşâatı
- 4 — Edirne'de Sultan Selim, Üç Şerefeli, Bayezid-Murâdiye, Süleyman Paşa Câmileri ve Edirne Bedesteni restorasyonu
- 5 — İstanbul'da Sultan Selim, Mihrimah, Mesihpaşa, Lâleli, Bâlipaşa Câmileri restorasyonu

6 — On sene müddet zarfında Topkapı Sarayında mutfaklar, Ortakapı, Has Ahır, Kubbealtı, Arz Odası, Silâh Müzesi, Enderun Mektebi, Has Oda, Ağalar Câmii, Hazîne Dâiresi, Harem ve Baltacılar Koğuşu restorasyonu

7 — Süleymâniye Biyoloji Enstitüsü ve Üniversite Rasathânesi inşaatları

8 — Gazanfer Ağa, Kuyucu Murat Paşa ve Hasan Paşa Medreseleri restorasyonu

9 — Eski Taksim Gazinosu inşaatı

10 — Kadıköyü Halkevi inşaatı

11 — Üniversiteye âit 12 adet hastahâne inşaatı

12 — Üniversite Rektörlük Köşkü restorasyonu

13 — Üniversite Tak Kapısı restorasyonu

14 — Üniversite Profesörler Evi restorasyonu

15 — Üniversite Merkez Binâ'nın umûmuna şâmil restorasyon

16 — Beykoz'da İshak Ağa Çeşmesi restorasyonu

Telîfâtı:

1 — Fâtih Devri Hattatları ve Hat San'atı

2 — Yugoslavya'da Türk Âbideleri ve Vakıfları

3 — Fâtih Devri Sonlarında İstanbul Mahallelerinin İskânı ve Nüfûsu

4 — Fâtih Devri Mîmârîsi ve Zeyli

5 — Osmanlı Mîmârîsinde Ertuğrul Gâzî-Yıldırım Bayezid 630-805 (1230-1403)

6 — Osmanlı Mîmârîsinde Çelebi ve II. Murad Devirleri

7 — Osmanlı Mîmârîsinde Fâtih Devri (III. Cilt)

8 — Osmanlı Mîmârîsinde Fâtih Devri (IV. Cilt)

9 — Avrupa'da Osmanlı Mîmârîsi Serisinden Romanya ve Macaristan'da Osmanlı Eserleri 1. ve 2. Kitap, I. Cilt (Baskıdadır.)

10 — Avrupa'da Osmanlı Mîmârîsi Serisinden Yugoslavya'da Osmanlı Eserleri, 3. Kitap, II. Cilt (Baskıdadır.)

11 — Hazırlanmakta olan Yugoslavya'da Osmanlı Mîmârî Eserleri, 3. Kitap, III. Cilt

12 — Avrupa'da Osmanlı Mîmârîsi Serisinden Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk, 4., 5., 6. Kitaplar, IV. Cilt

MEHMED ÂKİF ERSOY'UN
GÖZDEN KAÇAN BİR RİSÂLESİ *

MEBÂHİS-i İLM-i SERVET

Fevziye TANSEL

Ölümünün onüçüncü yılı dolayısıyla
le Prof. Dr. Fuad Köprülü (4
Aralık, 1890 - 28 Haziran, 1966)'-
nün aziz hâtırasına!

Siyâsî Tanzimât'tan, daha çok İkinci Meşrûtiyyet'en sonra, Osmanlıcılık, İslâm Birliği, Türkcülük ve Turancılık mefkûrelerinden memleketimiz için hangisinin daha uygun düştüğü yolundaki münâkaşalar, Türk edebiyatı üzerinde te'sirini göstermiştir. Âkif (1873 — 27 Aralık, 1936), bu milli mefkûrelerden İslâm Birliği'nin başta gelen temsilcilerindendir. Hemen belirtelim: Onun bu milliyet anlayışı, yalnız İslâmlık'ı içine alan dar bir çerçeve ile sınırlanmış değildir. Türklük'le İslâmlık'ın kaynaştığı, milliyeti de, dini de içine alan mefkûredir. Böyle bir ideale bağlanmasında âile çevresinin, öğrenim hayatının, memleketimizin içinde bulunduğu siyâsî, ictimâ'î, v.b. şartların te'siri olmuştur.

Âkif, Arabca ve Farsca yanında Fransızca'yı da öğrenmiş, Fâtih Ders-i âmları'ndan olan babası Tâhir Efendi'den, onun arkadaşlarından aldığı husûsî dersler sâyesinde dinî ve İslâmî

* Bu araştırmanın hulâsası, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü'nce tertiplenen 11. Millî Türkoloji Kongresi (5 - 9 Şubat, 1979)'ne sunulmuştur.

İlimler'e âit bilgisi sağlam temellere dayanmakta idi; medreseye de bir-ara devâm etmiş, *Kur'ân*'ı da ezberlemiştir. Bu husûsî öğrenimi yanında, düzenli resmî tahsili vardır. Mahalle mektebine iki yıl devâmdan sonra Emir Buhârî'deki ilk mektepten, Fâtih Merkez Rüşdiyyesi'nden sonra üç yıl Mülkiyye'nin i'dâdî kısmında okuyup şahâdet-nâme almıştır. Babasının ölümü (H. 1305/1887-88), Sarıgözel'deki evlerinin yanması üzerine, maddi sıkıntılar yüzünden öğrenimine bir süre ara vermiş ise de, Halkalı'daki Mülkiyye Baytar Mektebi'ne yatılı olarak kabûl edilmeyi başarmış, üç yıl süren öğrenimden sonra, 1893 Aralık'ında buradan birincilikle me'zûn olmuştur. Bu yüksek öğrenimini bitirir-bitirmez, 26 Aralık, 1893 (17 Cumâdâ II., 1300/14 Kânûnevvel, 1309)'de Orman ve Me'âdin ve Zîrâ'at Nezâreti Beşinci Şu'be Baytar Müfettiş Muâvinliği'ne ta'yin edilmiştir¹.

Henüz yirmi yaşındaki Âkif'in vazife merkezi İstanbul'da adı geçen Nezâret olmakla berâber, Müfettiş Muâvinliği gereğince, Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif yerlerine, bulaşıcı hayvan hastalıkları dolayısıyla Arabistân'a da gönderilmiştir. Muhtelif belgelere dayanarak, bu me'murluk hayatının başlangıcında iki yıl kadar Edirne'de bulunduğunu söyleyebiliriz².

1 F.A. Tansel, **Mehmed Âkif, Hayâtı ve Eserleri**, İst., 1973, İrfan Yayınevi, s. 6, 13 v.d. Ta'yin tarihini gösteren 14 Aralık, 1893'deki gün, yanlış olarak Mâlî tarihin günü kaydedilmiştir; doğrusu: 14 Kânûnevvel, 1309 tarihinin karşılığı 26 Aralık, 1893'tür; düzeltiriz. 27 Mart, 1326 (9 Nisan, 1910) tarihine kadarki resmî hayat çizgisi için bk., Prof. Dr. M. Kaya Bilgegil, **Mehmed Âkif, Resmî Hâl Tercümesi, Basılmamış bazı Mektup ve Manzûmeleri**, Erzurum, 1971, Atatürk Üniversitesi Basımevi, s. 3 v.d.

2 F.A. Tansel, a.e., s. 13, not — 12; M. Kaya Bilgegil, a.e., s. 38: "Şâir, 8 Şevvâl, 1313 (24 Mart, 1896)'den kısa bir zaman önce Edirne'den ayrılmış bulunuyordu, ifâdesi de, başka kaynaklardan faydalananak edindiğimiz bilgiyi kuvvetlendirmektedir. Kaya Bilgegil'in kaydettiği 8 Şevvâl, 1313 tarihinin, **Takvimü's-Sinin'e** göre Milâdî karşılığının 23 Mart, 1896 olduğuna dikkati çekmeyi de faydasız bulmuyoruz. Öte yandan, bu tarihin tesbitinde dayanan mektubun tarihi, "İstanbul'dan gönderdiği 8 Şevvâl, 1312 tarihli mektupta, denildiğinden, tertip yanlış olarak bir yıl farklı ise de, mektubun yeni harflere çevrilen ve fotokopisinin sonundaki tarihten (S. 6, 11), doğrusunun 1312 değil, 1313 olduğu açıkca anlaşılır.

Elimizdeki belgelere göre, şimdilik Âkif'in neşredilen ilk yazısının, 1895 Mart'ında, *Mektep* mecmuasındaki *Kur'ân'a Hitâb* adlı şiiri olduğunu söyleyebiliriz³; nesir sâhasındaki ilk yazısı ise, bu yılın Mayıs'ında tefrika edilmeğe başlanılan *Mebâhis-i İlm-i Servet*'tir.

İlm-i Servet, o devirlerde *İktisâd* ilmi ma'nâsına kullanılmakta idi. Âkif'in *Mebâhis-i İlm-i Servet*'inden önce Ahmed Hilmi Efendi'nin Otto Hubner'den terceme ettiği *İlm-i Tedbîr-i Servet*⁴; Reji Komiseri Nûrî Bey'in *Mebâhis-i İlm-i Servet*⁵; Münif Paşa (Mehmed Tâhir)'nın *İlm-i Servet*⁶; Suad

3 F.A. Tansel, a.e., s. 14, not — 14.

4 İst., 1286 (1869), Mekteb-i Harbiyye-i Şâhâne Matbaası, Üsküdarlı Ahmed Hilmi (ölümü: 1295), Hâriciyye Nezâreti Terceme Odası Hulafâhı'nda, ilk açılan Meclis-i Meb'ûsân A'zâhı'nda, İran Sefirliği vazifelerinde bulunmuştur; tarih dalında da eserleri vardır (Bursalı Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, c. III, İst., Matbaa-i Âmire, 1343, s. 49).

5 Bursalı Tâhir, a.e., c. III, s. 49. Neşri izni: Kânûnîsânî, 1297/Ocak, 1882 (Murad Bey, *Devr-i Hamidî Âsârı*, İst., 1308, Matbaa-i Osmâniyye, s. 79). İst., Mahmud Bey Matbaası, H. 1299/1882. Mustafa Azmî Bey'in de *İlm-i Servet* adlı te'lif bir eseri vardır. *Güneş* mecmuasının 2-9'uncu sayılarında tefrikası muntazam olarak devâm eden eserin 9'uncu sayıdaki tefrikasının sonunda, "36, 37, 38, 39'uncu ser-levhalar altında yazılan yedi sahifelik mahal Encümen tarafından çizilmiştir, cümlesine yer verilmiş, tefrikanın devâm edeceğine dâir bir kayid konulmamıştır (S. 402). *Güneş*'in 12'nci son sayısına eklenen *Fihrist*'inde, bu tefrikanın bulunduğu sayfalar kaydedildikten sonra, "Alt tarafının ruhsatı istihsâl olunladı, cümlesi eklenmiştir (S. 575). Beşir Fuad'ın neşrettiği *Güneş* mecmuasının Millî Kütüphâne'deki gibi, bizdeki sayılarının da, ciltlenilirken dış kapakları atılmıştır; iç kapağında tarih değil, yalnız cild ve sayı numarası vardır. Murad Bey'in *Devr-i Hamidî Âsârı*'ndan, *Güneş* mecmuasına neşir izninin 1300 Temmuz'unda verildiğini öğreniyoruz (S. 104). Mecmuanın ilk sayısında Menemenli Tâhir'in, Recâ'i-zâde Ekrem'in geçenlerde neşredildiğinden bahsettiği *Zemzeme*'sinin ikinci cildi hakkında bir makalesi bulunmaktadır. Bu eser Mâli 1300'de yayımlandığına göre, onbeş günde bir çıkarılan *Güneş*'in, dolayısıyla Mustafa Azmî'nin *İlm-i Servet* adlı eserinin de 1300 (1884)'de tefrika olduğunu söyleyebiliriz.

6 Münif Paşa, Mehmed Tâhir, not tutup neşreden: Mahmud Es'ad, İst., 1302 (1885), Mekteb-i Sanâyi' Matbaası (M. Seyfeddin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katalogu*, Forma — 45, İst., 1974, s. 710, nu. 9012).

Bey'in *Telhis-i İlm-i Servet*⁷; Ahmed İhsan (Tokgöz)'ın *İlm-i Servet*⁸ adlı eserleri neşredilmiş bulunuyordu. Âkif'in *Mebâhis-i İlm-i Servet*'i, bunlardan sonra, *Maârif* mecmuasında, 23 Mayıs — 22 Ağustos, 1895 tarihleri arasında tefrika edilmiştir; her tefrikanın sonunda şâirimizin kendi adı değil, Sa'dî mahlası görülmektedir.

Âkif, Sa'dî takma adını, 1908-1909'da *Sırât-ı Mustakîm*'de basılan te'lif, terceme makâlelerinde⁹, 1911'de aynı mecmuada

7 Neşir izni, Mart, 1302/1886; Mekteb-i Mülkiyye me'zunlarından Suad Bey (Murad Bey, a.e., s. 80). *Telhis-i İlm-i Servet*, Terceme eden Su'ad, İst., 1305 (1887), s. 244, "Son tarafı eksiktir., (Fehmi Edhem Karatay, *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Basmalar Alfabe Katalogu*, c. 1. İst., 1956, Osman Yalçın Matbaası, s. 636, Joseph Rambaud maddesi). Bu şahıs, Mücellidoğlu Ali Çankaya'nın hayat çizgisini kaydettiği, fakat bu eserden bahsedilmeyen Suad Bey olabilir: Ahmed Bey'in oğlu, İstanbullu'dur (doğumu: 1863). Mülkiyye'nin yüksek kısmından 1882'de me'zun olmuştur. 1883'de Ticâret ve Nâfia Nezâreti Terceme-i Funûn Kalemî Kâtıblığı'ne getirilmiştir. Ali Çankaya, Suad Bey'in resmî hayatı hakkında bilgi vermiş, Fıransızca'yı iyi bilen bu şahsın 7 Mart, 1911'de kendi isteğiyle emekliye sevk edildiğini yazmıştır ("*Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte*., *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, c. III., Ankara, 1968 - 69, Mars Matbaası, s. 120, nu. 28).

8 Âlem Matbaası sâhibi Ahmed İhsan, neşir izni: Haziran, 1304 (1888); *İlm-i Servet*, Ahmed Bey, Haziran, 1306/1890 (Murad Bey, a.e., s. 80). Ahmed İhsan, *İlm-i Servet*, İst., 1307 (1890). Âlem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekâsı (Seyfeddin Özege, a.e. Forma — 45, İst., 1974, s. 710, nu. 9011). Mehmed Âkif'inkinden sonra da, bu ilim dalında eserler vardır; bunlara örnek olarak Harbiyye Mektebi Rusca muallimi Akyiğit-zâde Mûsâ'nın *İlm-i Servet ve yâhûd İlm-i İktisad* adlı eserini verebiliriz: İst., 1316, Mekteb-i Harbiyye Matbaası, 264 s. (Fehmi Edhem Karatay, a.e., c. 1., s. 553; S. Özege, a.e., a.y., s. 710, nu. 9013. Bu iki katalogta adı geçenin aynı eser olduğu anlaşılıyor; 1316 Mâlî yılının Milâdî karşılığı 1900-1901; Hicrî 1316'nın ise, 1898-99'dur. Milâdî tarih F. Edhem'in eserinde 1901, S. Özege'ninkinde, herhâlde tertip yanlış olarak 1888 şeklinde ilâve edilmiştir. *Millî Kütüphanede Mevcut Arab Harflı Türkçe Kitapların Muvakkat Katalogu*'nda, aynı kimsenin yalnız bir başka eseri kaydedilmiştir: *İktisad yâhûd İlm-i Servet, Âzâdeği-i Ticâret ve Usûl-i Himâye*, İst., 1314, Karabet Matbaası, 62 s.) (c. 1., Ankara, 1964, Millî Kütüphanê Cilt ve Basımevi, s. 124).

9 *Sa'y ve Amel'in Nazar-ı İslâm'daki Mevki'i*, Birinci Sene, Aded-11, 10 Şevvâl, 1326/23 Teşrinievvel, 1324 (5 Kasım, 1908), s.

neşredilen *Hasb-i Hâl*¹⁰ başlıklı şiirinde kullanmıştır. Bunlara dayanarak, şimdilik, bu mahlası önce *Mebâhis-i İlm-i Servet* adlı risâlesinde kullandığını öne sürebiliriz.

Mebâhis-i İlm-i Servet'in Sa'dî mahlasını kullanan, veya bu ismi taşıyan birine âit olup-olmadığı, şüphesiz, üzerinde durulması gerekli bir mes'eledir. Sa'dî mahlasını kullanan, veya bu isimli, sâhası bu ilim dalında eser vermeğe elverişli bir şâir, veya nâsirimiz yoktur: İsâ-zâde Mehmed Sa'deddin¹¹ ve Ahmed Sa'dî¹² Efendi'nin klasik şiirlerinin makta' beytinde, son kıt'asında Sa'dî adını kullandıkları görülürse de, *Meâbâhis-i İlm-i Servet*'in yayımlandığı sırada bunlar hayatta bulunmuyorlardı. Rusûmat Müfettişliği, v.b. me'murluklarda çalışan, klasik şiirlerinin son mısralarında Sa'dî adını kullanan Mehmed Sa'dî Bey (1839-1902)'in sâhası da ilim dalında eser vermeğe elverişli değildir¹³. Bunlara, Harputlu, uzun süre Siroz'da kaldığı için Sirozlu Sa'dî diye anılan, Deli Şâir mahlasını kullanan ve Âkif'in çağdaşlarından Muallim Sa'dî (Ölümü: 1916) Efendi'yi¹⁴ de katabiliriz.

170 - 72. **Din ve İlim**, Aded-20, 18 Zi'hicce, 1326/29 Kânûnievvel, 1324 (11 Ocak, 1909), s. 313-15. **İnsan**, Aded-22, 28 Zi'hicce, 1326/8 Kânûnisânî, 1324 (21 Ocak, 1909), s. 343-46. **Din Nedir**, Aded-23, 5 Muharrem, 1327/15 Kânûnisânî, 1324 (27 Ocak, 1909), s. 361-63. **Eski Müslümanlar'ın İlme Hürmeti**, Aded-25, 20 Muharrem, 1327/29 Kânûnisânî, 1324 (11 Şubat, 1909), s. 391-93. Bu beş makalesinden ilk ve sonuncusunda Sa'dî, ötekilerinde Mütercimi: Sa'dî imzası vardır. Ayrıca bk., F.A. Tansel, a.e., s. 53. Eşref Edib bunların hepsinin Şeyh Muhammed Abdüh'tan terceme olduğunu kaydediyorsa da (*Mehmed Âkif, Hayâtı ve Eserleri*, İst., 1357-1938, Ma'rifet Basımevi, s. 661), yalnız üçünün sonunda terceme edilmiş olduğu belirtilmiş, kimin eserinden çevrildiği kaydedilmemiştir.

10 F.A. Tansel, a.e., s. 251 v.d.

11 İ.E.M. Kemal İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, c. 1x., s. 1550-51.

12 A.e., s. 1552-53.

13 A.e., s. 1554-55.

14 A.e., s. 1556-58. Bu şâiri tanıyan, kendisinden hayat çizgisini isteyen, fakat göndermediğini yazan İ.E.M.K. İnal, *Tercemân-ı Hakikat*'te, şiirleri Deli Şâir imzasıyla yayımlandığından bahsediyor; "Selânik'te intişâr eden *Asır* ve *Mutâleâ* gazetelerinde âile manzûmeleri, *Çocuklara Rehber* isimli risâlede ve *Ceride-i Sûfiyye*'de şiirleri mündericidir. Selânik'te *Gonce-i Edeb* ve *Üsküb'te Yıldız* ünvanlı

*Maârif mecmuası'nın yedi sayısında tefrika edilen Mebâhis-i İlm-i Servet, Mukaddime ile Birinci Kısım'ın yalnız Servetin İstihsâli ve Şerâit-i Tahsiliyyesi bölümünü içine almaktadır*¹⁵.

“İnsanlar dünyânın her cihetinde ihtiyaçlarının tesviyesine doğrudan doğruya ve yâhûd bi'l-vâsıta hizmet edecek şeyleri husûle getirebilmek ve bu yüzden intifâ' etmek üzere yek-diğerleriyle birtakım münâsebât-ı dâd ve sitedde bulunmuş ve bulunmaktadırlar” cümlesiyle başlayan *Mukaddime*'de, koyun sürülere otlatmak, av avlamak, toprağı ekmek, demiri döğmek, kara-

iki edebî mecmua neşretti. **Açık Türkçe** nâmında Alfabe'ye dâir bir risâlesi vardır, bilgisini vermiştir. Bu bilgiye dayanarak Sa'dî imzâsıyla yayımlanan **Evlâd** başlıklı, bu mevzûda bir şiiri de içine alan makalenin (**Tercemân-ı Hakikat ve Musavver Servet-i Funûn Girid Muhtâcinine İâneten Nusha-i Yegâne-i Yevka'l-âde**, İst., 1313/1897, s. 114); Kosova Matbaası'nda neşredilen **Yeni Mekteb** mecmuasındaki **Beş Duygu** adlı şiirin (Nu. 11, Mart, 1328, s. 349) Sirozlu Sa'dî'ye âit olduğu düşüncesindeyiz. **Bir Türk Evi** adlı şiiri Muallim Sa'dî imzâsıyla (**Halka doğru** mec., nu. 17, 1 Ağustos 1329/14 Ağustos, 1913), **Türk Yurdu**'na sevgi ve bağlılığını da anlattığı, **Meşhur Deli Şâir'in Yurd'a bir iltifâtı ve Öz Türkçe** kaydıyle, Sirozlu Sa'dî imzâsıyla yayımlanmıştır (**Türk Yurdu** mec., c. iv., 1329/1913, s. 547-48). Edirne'den Sa'dî imzâsıyla, **Bir Asker Lisânından** adlı şiirin (**Ma'lûmât** mec., yıl 3, c. iv., nu. 85, 31 Mayıs, 1313/11 Muharrem, 1315/12 Haziran, 1897), aynı imzâ ile basılan, beş dörtlükten ibâret manzûme ile, **Tasvir-i Hayâl** ve **Gazel'in** (**Terakki** mec., nu. 9, 21 Ağustos, 1313/2 Eylül, 1897; nu. 16, 29 Rebi' II., 1315/27 Eylül, 1897; nu. 19, 25 Eylül, 1313/7 Ekim, 1897) Sirozlu Sa'dî'nin olduğu hakkında kesin birşey söyleyemiyoruz.

15 **Mebâhis-i İlm-i Servet, MUKADDİME**, Maârif mec., Dördüncü Sene, Yedinci cilt, nu. 183, 28 Zi'lka'de, 1312/11 Mayıs, 1311 (23 Mayıs, 1895), s. 214-16. Nu. 184, 5 Zi'lhicce 1312/18 Mayıs, 1311 (30 Mayıs, 1895), s. 228-29. Nu. 185, **MUKADDİME**'den mâ-ba'd ve **BİRİNCİ KISIM** — **Servetin İstihsâli ve Şerâit-i Tahsiliyyesi**, 13 Zi'l-hicce, 1312/25 Mayıs, 1311 (6 Haziran, 1895), s. 236-38. Nu. 186, 27 Zi'lhicce, 1312/8 Haziran, 1311 (20 Haziran, 1895), s. 254-55. Nu. 187, **Sa'y ve Amel**, 4 Muharrem, 1313/15 Haziran, 1315 (27 Haziran, 1895), s. 261-63. Nu. 189, 18 Muharrem, 1313/29 Haziran, 1311 (11 Temmuz, 1895), s. 289-90. (Yalnız bu sayıda, eserin adı **Mebâdi-i İlm-i Servet**'tir). Nu. 194, **Sermâye**, 30 Safer, 1313/10 Ağustos, 1311 (22 Ağustos, 1895), s. 347-48 (Yalnız bu sayıda, eserin umûmî başlığı **İlm-i Servet**'tir).

dan denizden eşyâ nakledip, bir yerden alınan ma'mûl ve mah-sûlleri başka yerde satmak gibi, insan-oğlunun uğraştığı türlü-türlü karşılıklı işlerin sebebinin faydalı birşey yopmak fikri ol-duğu öne sürülmüştür. Çiftçinin tarlada buğday yetiştirmesi, v.b. yoldaki çalışmaların verimli olabilmesi için gerekli âletlere, bir ikinci şahsın yardımından başka, ba'zı şeylerin diğer şeylerle mübâdelesine ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç dolayısıyla meydana gelen *İlm-i Servet*'in mevzû'unu, "fâideli şeyleri icâd etmek için elzemiyyeti der-kâr olan vesâitten bahs., olunması teşkil etmektedir. Âkif, bu ilim dalının hangi ihtiyâçtan doğduğunu, konusunu kısaca anlattıktan sonra, maksadından bahsetmiş, ta'rifini vermiştir: "*İlm-i Servet*, işte bu vesâiti ta'yin ile be-râber servetin husûlüne, tedâvülüne, sarf ve istihlâkine dâir bilinmesi muktezi olan kavâ'id-i külliyyeyi dahi ta'lim eder. Maksad-ı aslîsi de budur.,," "Ulûm-ı ahlâkiyyeden ma'dûd öyle bir fendir ki, ebnây-i beşer arasında insanın serveti istihsâl, taksim, mübâdele ve istihlâk edebilmesine dâir olan kavânîn-i tabî'iyyeyi ta'lim eder.,,

Mukaddime'de, tecrübî (müsbet) ilimlerden olan *İlm-i Servet*'in başka ilim dallarıyla, Ahlâk, İstatistik, Felsefe, Hu-kuk ilimleriyle münâsebeti ele alınmıştır. Üzerinde durulan başka husûslar *İhtiyaç ve Tesviye-i İhtiyaç* ile *Fâide ve Servet*'-tir; İnsan-oğlunun başta yeme-içme olmak üzere muhtelif ih-tiyâçları, bunların nasıl karşılanacağı, *Fâide* ile neyin kasde-dildiği, *servet* ve nevî'lerine dâir epeyi bilgi verilmiştir. *İlm-i Servet*'in hangi ihtiyâçtan doğan, nasıl bir bilgi dalı olduğu-nu, faydalarını anlatan bu pırlanlı *Mukaddime*'den sonra *Ser-vetin İstihsâli ve Şerâit-i Tahsiliyyesi* umûmî başlıklı *Birinci Kısım* gelmektedir.

Birinci Kısım, Servetin Menâbi'-i İstihsâli hakkında umû-mî bilgi verildikten sonra, servetin başlıca üç unsurunu teşkil eden *Tabî'at, Sa'y ve Amel, Sermâye* olmak üzere başlıca üç bölüme ayrılmıştır. İlk iki bölümün tamâmı tefrika olunmuş-tur; üçüncü bölümü meydana getiren *Sermâye*'nin, tefrikanın bu son bahsinin tamâmı olup-olmadığı hakkında kesin birşey söyleyemiyoruz. *Birinci Kısım*'dan sonra *İkinci Kısım* bulun-madığına göre, eserin bütününün yayımlanmadığı anlaşıl-maktadır. *Maârif*'in 23 Mayıs — 27 Haziran arasında yayım-

lanan 183 - 187'nci sayılarında aksamadan yer alan tefrikanın, 4 Temmuz'da çıkan 188'inci sayısında bulunmadığını görürüz. 11 Temmuz tarihli 189'uncu sayısında devâm etmiştir; bu sayıda, mecmuanın *Muharriri: İsmâil Safâ'nın*, Sa'dî'ye yazıldığı hakkında dip not verilen *Bir Mektub'unun* ilk beyitlerinden, Âkif'ten mektup da almadığı anlaşılıyor :

*N'îçün hâlini yazmıyorsun birâder;
Seni yok mu sandın merâk eyleyenler?*

*Bilirsin ki ben kendimi gâ'ib etsem,
Gezer akl ve fikrim seninle berâber.*

*Bu hicrân-ı sūrî mi bādî-i nisyân?
Banâ yoksa birşeyden oldun mu mugber?*

*Şu andâ büyük bir sistem-nâme yazmak
Zamîrimde olmuştu ammâ mukarrer,*

*Gönül serzenişten, sitemden gecip de
Seninle bu gün hasb-i hâl etmek ister.*

*O endîşe mutlak ölüm korkusuyla
Gelir, kalb-i insânı eyler mükedder.*

*Aman yazmamış ol da mektûb, sağ ol,
Hudâ eylesin âfiyetle muammer!*

beyitlerinden sonra, birlikte yaptıkları Âlem-dağı gezintilerini anlatmış, çocukları İlhamî ve Selâmî'den bahsetmiş, 3 Temmuz, 1895 tarihli, bütününe neşrettiğimiz bu uzun mektubuna, ileride görüşebilmek ümidiyle, ondan haber beklediğini bildirerek son vermiştir :

*Âlem-dağı seyrânı bayramda hoştu,
O bir gündü bizlerce bir 'îd-i ekber.*

*Bu dünyâda insâna kâfî saâdet :
Güzel yerde olmak güzellerle hem-ser!*

*Hezârân hezârî o cûş û hurûşa
Getirmişti gûyâ hamûşî-i meşcer;*

O yüksek, yeşil kubbe ma'bed gibiydi,
Müezzindî ormanda ervâh yer-yer.

Denir her dırahta yeşil bir minâre:
Yosunlarla dallar, kütükler muşşer;

Bütün nûrlar sâyelerle karışmış,
Bütün sâyeler pâre-pâre münevver;

Te'âlâ'ya meyyâl idî hey'etiyle,
Olup hem-be-âgûş sad nahl-i ahzar!

Ağaçlar, koğuklar: Perîler ocâğı;
Uçardî havâsında tayf-î siyeh-per!

Ne hoştû helê manzarî mäh-tâbın,
Kamer semt-i re'sinde cānānın efser!

Semā, yāhud āyîne olmuş mücellā
O mir'āta aksetmiş ol nûr-i peyker.

Düşün Taş-delen'dē geçen bām-dādı
O ıssız duran yerlerē tinnēt-āver:

Surūd-î 'anādille alkışlanan su
— ki zulmet-nişin āb-ı hayvāna benzer —

Cebelden gelir bir derin gār'a mansab
Nicē derde dārūy-i şāfi'dir ekser.

İnişler, yokuşlar ser-ā-pā ağaçlık,
O binlerce kuşlar umümen nevāger!

Hulāsā ne gördümse yād eylerim ben.
O meşcer de elhanımî etsin ezber!

Hezār olsa eş'arımın bestekârı
Okur belki her tair-î şāh-ı minber.

Birāder, o kimdî? N'îçün sormadık biz?
Birāder, n'îçün kaldı mechûl o duhter?

Bükâlar, o meh-rû için āşıkāne!
Tehassürler, eyvâhlar tā-be-mahşer!

Bu gün hoşcadır hâlim evvelkilerden,
Yanımda fakat yavrurun hâli hoş-ter:

Göğüs, bağı açık! Tombul eller, ayaklar!
Oyuncakla meşgûl... Görsen ne dilber!

Bu âdemceğiz yoktu lâkin geçen yıl,
Geçenlerde kehvâreye verdi zîver,

Hisâbımca şimdi tamâm onbir aylık,
Şu ahvâlini şî'r ile gel de göster;

Bu nev-roste: Eş'âr-ı bercestedendir,
Büyük kardaşı var ki bir şî'r-i dîger!

Fakat oğlum İlhâmi bir penbe gonca,
Selâmî isē rēnksiz bir gül-î ter.

Hayâtından efzûn zekâsıyla hüsnü:
Selâmî, o bî-çâre mahrûm-ı mâder!

O kıymetli yavrum neden öyle oldu?
Bu öksüzlüğü olmasaydı mukadder!

Zavallî çocuk! Vâlden gitmeseydi,
Vücûdün olur mıydı mevkûf-ı bister!

Senî sağ kalıp bağına basmalıydı,
Anınçün revâ mıydı âgûş-i makber!

Silinsin bu muglak, bu fâci' sahîfe,
Dökülsün bu yaprak! Kapansın bu defter!

Evet, hiç unutmam o deryây-i sebzi,
Mevâşiydi emvâc içindē şenâver;

Kavaklar, söğütler yeşil yelken açmış,
Çiçekler: Mülevven köpük sanki yek-ser;

Sanırdım ki sathında bahrin yüzerdi:
Nicē dürr ü yâkut ve mercan ve gevher.

Çobanlarla birkaç sürü güşfend'e
Uzaktan nige-h-bāndı birkaç sanevber.

*Bulutlarla dağlar, denizler kavuşmuş:
Ufuklarda bir levha-î dūd-manzar!*

*Sehāib pamuklar gibi tūde-tūde
Lihāfā sarılmıştı hursīd-i enver.*

*Sakın çıkmasın hātırından o ālem
Ki her hāli hayret-fezā, rūh-perver.*

*Senin olduğun yer de hoşmuş azizim
Nasılsın? Bu mektūba karṣi haber ver!*

*Uzattım sözü eyleyim hatm-i guftār
Hemān Hak mülākātı etsin müyesser*

21 Haziran, 1311

İsmâil Safâ'nın, Sa'di (Âkif)'den haber almadığını, ondan cevap beklediğini anlatan 3 Temmuz, 1895 tarihli bu mektubunu, *Mebâhis-i İlm-i Servet* tefrikasının yer almadığı 188 sayılı *Maârif* mecmuasının müteâkip 11 Temmuz, 1895 tarihli 189'uncu sayısında neşretmesi ma'nâlıdır: Ondan yalnız mektup değil, bir bakıma, *Mebâhis-i İlm-i Servet*'in geri kalan kısmının gönderilmesini beklediğini de anlatır; bu hükme varmamızın sebebi, *Mebâhis-i İlm-i Servet*'in, bu 189'uncu sayıdan sonra, 190-193'üncü sayılarda, bir ay kadar, tefrikasının görülmeyeceğidir. 22 Ağustos, 1895 tarihli 194'üncü sayıdan sonra tefrikasına devam edilmemiştir; bu tefrikanın sonunda *mâ-ba'di var* denildiğine göre, eserin tefrika yoluyla basımının sona ermediğini söyleyebiliriz.

Âkif'in, yedi cildi içine alan *Safahât* adlı bir şiir külliyyâtı dışında, nesir sahâsında epeyi eseri vardır: Mehmed Ferid Vecdî'den dilimize çevirdiği *Müslüman Kadını* (1909); *Hanoto* (*Hanotaux*)'nun *Hucûmuna Şeyh Muhammed Abdü'nun İslâm'ı Müdâfaası* (1915); Abdü'l-Aziz Çâvis'ten çevirdiği, *İçkinin Hayât-ı Beşerde Açtığı Rahneler* (1923); *Anglikan Kilisesi'ne Cevap* (1923); *Kastamonu'da Nasrullah Kürsüsünde* (1921) olmak üzere başlıca dört eseri, bir risâlesi vardır. Bunlara, ölümünden sonra dâmâdı Ömer Rizâ tarafından *Kur'ân'dan Âyetler ve Nesirler* (1944) ile, *Anglikan Kilisesi'ne Cevap* adlı ese-

rinden bir kısmının iktibâsıyla meydana gelen *Hazret-i Ali Diyor ki* (1954) adlı eserini, önceleri Fıransızca'dan çevirdiği *Uranie* adlı roman ile (1898), *İslâmlaşmak*'ı (1921); bir-iki risâlesini de katabiliriz ¹⁶.

Günümüze kadar dikkati çekmeyen, *Maârif* mecmuası sûtunlarında gizlenen *Mebâhis-i İlm-i Servet* ile, şâirimizin mensûr eserlerinin sayısı altıyı, ölümünden sonrakileri katarsak sekizi bulmaktadır.

Âkif'in *Mebâhis-i İlm-i Servet*'i, elde bulunan belgelere göre, şimdilik, neşredilen mensûr yazılarının ilki olduğundan, Sa'dî mahlasını önce bu eserinde kullandığını tesbit etmemize yaradığı için de mühimdir. Asıl ehemmiyeti, mevzû bakımından, daha sonraları yayımlanan mensûr eserlerinden bambaşka, çalıştığı meslekle alâkalı, fenni sahâda biricik eseri olmasından ileri gelmektedir. Bu yüzden, *Mebâhis-i İlm-i Servet*'in, onun yazı hayâtında muhtelif bakımdan mühim yeri bulunduğunu söyleyebiliriz.

Ankara — 17 Ocak, 1979

16 **Mehmed Âkif Hayâtı ve Eserleri** adlı kitabımızın **Umûmî İndeks**'inde yer alan bu eser adlarını gösteren maddelere bakılarak, bunların mâhiyet ve ehemmiyeti, muhtelif basımları hakkında bilgi edinilebilir.

Eşref Edib, Âkif'in Camille Flammarion'dan çevirdiği **Resimli Gazete**'nin 6 Ağustos, 1314 tarihli 87'nci sayısında tefrikasına başlanılıp devâm eden, kitap şeklinde basılmamış olan *Uranie* adlı romanından bahsetmiştir (A.e., s. 663); Aynı eserin daha önceleri, imzâsız basılan bir başka tercemesi de vardır (İst., 1308, Âlem Matbaası, Ahmed İhsan ve Şürekâsı). — Midhat Cemal, Said Halim Paşa'nın Fıransızca olarak yazdığı *İslâmlaşmak* adlı eserinin M. Âkif tarafından Türkçe'ye çevrildiğini yazmıştır (**Mehmed Âkif**, İst., 1939, s. 125, not — 4); Müellifi: Prens Mehmed Said Halim Paşa, *İslâmlaşmak*, İst., Hukuk Matbaası, 1337 — **Sebilü'r-Raşad**'da tefrika olunduktan sonra ayrıca kitap hâlinde basılmıştır —. Bir formalık, Dârü'l-Funûn derslerini içine alan **Kavâid-i Bedâiy'** adlı risâlesi, Seyfeddin Özege'nin **Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katalogu**'nda kaydedilmiştir (İkinci Cild, Forma — 53, İst., 1975, s. 842, nu. 10397: İst., **Sırât-ı Mustakim** Matbaası, 1329) — **İstiklâl Marşı**, İst., Orhâniye Matbaası, 1337/1921.

EĞİTİMİMİZDE DİNİ FORMASYON NOKSANLIĞI

VE

BUNUN ANARŞİDEKİ YERİ *

Doç. Dr. Ethem Ruhi FİĞLALİ

Bugün, Türkiye’de, başta Üniversite gençliği olmak üzere, bütün müesseselerimizi tesiri altına almış bulunan anarşinin, hiç şüphesiz iç ve dış kaynak ve şartlardan ileri gelen pek çok sebebi vardır. Bir yanda iktisâdî vaziyet itibâriyle az gelişmişlik hâinden hızla kurtulmaya çalışan ülkemizin, sür’atli bir kültür değişmesine uğrayarak bütün müesseselerini bu değişimin hızına paralel bir şekilde geliştiremediği ve neticede birtakım ictimâî, iktisâdî ve mânevî sıkıntılara uğradığı açıktır. Öte yanda Türkiye üzerinde, târihten gelen bir alışkanlıkla, dâimâ menfî emeller besleyen ve sömürgeciliğin gerektirdiği herşeyi tatbikte tereddüt göstermeyen dış güçlerin ve bölücülerin gizli ve açık faaliyetleri gözler önündedir ve artık Devlet’in resmî ağızlarınca da ifâde edilmektedir. Böylesine kesif bir menfî propaganda sağanağı altında, insanımız, elbette yolunu şaşırmış, boşluğa düşmüş ve anarşi her yanımızı sarmıştır.

Herşeye rağmen bir çıkış yolu bulmak için, uzun ve şerefli târihimizin buna benzer sıkıntılı dönemlerinde olduğu gibi, elele vererek çalışmak ve anarşinin bütün müesseselerdeki durumunu tesbit etmek icâb eder; çünkü anarşinin vardığı haddutların tesbiti, konuyu çözmedeki yaklaşımın ilk ve vazgeçil-

* 15 Aralık 1978 târihinde Kubbealtı Cemiyeti’nde verilmiş olan, serî konferanslardandır.

mez şartıdır. Ben, bu tesbit işinde, doğumundan ölümüne kadar bir insanı ve bir milleti kucaklayan «genel eğitim» çerçevesi içinde dînî formasyon adını verdiğimiz mânevî değerlerin noksanlığı ve bu noksanlığın anarşideki yerini, târihi açıdan ele almak istiyorum.

Bugün ülkemizde kalkınma ile ilgili her türlü alan üzerinde gerekli ilgi ve titizlik gösterilirken, insanımız unutulmakta, mühimsenmemekte, işlenmemekte ve dolayısıyla başıboş bırakılmaktadır. Onun için de, gerek insanımız gerek insanımızın oluşturduğu cemiyetimiz, bir sürü müsbet ve menfi cereyanların ortasında bocalamaktadır; çünkü kendinden ve kendi kültür değerlerinden kopmuş ve herşeyini dışardan gelen taklide dayalı değerlerle doldurmuştur. Oysa târihinin miras bıraktığı mânevî değerlerin sağlam duvarına, sırtını dayamaktan mahrum kalmış kütleler, hemen çözülmeye ve anarşiye düşmeye mahkûmdur. Başka bir deyişle, kafası ve rûhu, târihinin yüzyıllar boyu yoğurarak dirlik ve düzenlik kaynağı kıldığı kendi değer hükümleri yerine, taklit ve bünyeye uymayan değerlerle doldurulmuş ise, kütlelerin belli bir süre sonra kötülüğe elverişli, yıkıcılığa mütemâyil hâle gelmesi sakınılmaz olur.

Bilindiği gibi mânevî değer, «büyük bir sosyal grubun mensuplarının (sırf başkaları tarafından tasdik edildiği için değil) kendi idrâk ve anlayışları ile doğruluğunu tasdik ettikleri için anlaşma hâlinde oldukları ve subjektif olarak da kıymet takdir ettikleri değer hükümleridir.»¹ Öte yandan, «mânevî değerlerin ve bu değerleri ortaya koyan kıymet hükümlerinin, genellikle dinler tarafından getirildiği sosyolojide kabûl edilmiş bulunmaktadır. Çünkü insan hakları, demokrasi, eşitlik, adâlet, hürriyet kavramları ve bunları hedef tutan değer hükümleri (sosyal gelişme bakımından taşıdıkları önem sosyal ilimlerce isbât edilmezden çok evvel) dînî mâhiyetinde olmak üzere ortaya konulmuşlardır. Sosyolojik gerçekler, bilhassa İslâmiyet'in getirdiği kıymet hükümleri ile kat'îyyen çatışmamaktadır. Pek çok kıymet hükümlerimiz, hem İslâm köklüdür, hem de modern sosyolojinin görüşlerine, tam mânâsıyla uygundur. Orta sınıf-

1 Prof. Dr. Âmiran Kurtkan, **Türk Milletinin Mânevî Değerleri** (İstanbul, 1977), s. 7.

laşmaya, sosyal bütünleşmeye ve birçok hususlarda insanlar arasında eşitlik sağlamaya imkân veren kıymet hükümlerimiz bunlar arasındadır.»²

Konunun târihimizdeki tezâhürlerine girmeden önce, mâ-nevî değerlerin kaynağı durumundaki «din», nedir? Bu husûsa kısaca temâs etmek, herhâlde isâbetli olacaktır.

Din, insanı yaratılış gâyesi içinde eğitmek ve yüceltmek isteyen bir sistemdir, Tanrı nizâmıdır. İnsana kendi varlığını bütün derinliği ile yaşatarak, onu, kendi kendisinin sâhibi yapan, şahsiyet bütünlüğünü sağlayan değerler menzûmesidir, İlâhî heyecandır. İnsan yaradılışının tabîi bir icâbı olan bu duyguya, cemiyetleri oluşturan maddî ve mânevî değer hükümlerinin yaratıcı, birleştirici ve koruyucu temeli denebilir. Dinin konusu, bütün iç dünyâsı ve her türlü davranış ve problemleriyle insandır. Dine göre, kâinatta asıl olan insandır. Herşey insanda başlar, insanda biter. Din, insanı, yalnızca yaşayan, yâni doğan, büyüyen ve ölen, yeyip-içen canlı bir yaratık olmaktan ötede, hayatta iken de sonra da var olacağı bir anlayışa yöneltir; kısaca onu, gerçek insan yapmağa çalışır. İnsanın kendini bulmasını, kendini tanımasını ister. Onu maddenin ve her türlü izâfî değerlerin üstüne yükselmeğe ve bunlar üzerinde hâkimiyet kurmağa çağırır. İnsan bunu yapacak güçtedir; çünkü dine göre o, «yaradılmışların en şerefli»dir. Üstelik insan hayâtının gâyesi, yalnızca sevgi, yalnızca saâdetdir. İnsanın sevgiyi bulması da mes'ûd olması da kendine bağlıdır. Bunun için insanın, kendi kendine karşı samimî olması gerekir. Yaradılış gâyesine bağlanması icâb eder. Bu ise, tam bir vicdan şuûru içinde samimiyetle inanma, bağlanma ve ona göre yaşama demektir. Zâten dinin istediği de budur. Bilgi, dinde, bundan sonra gelen şeydir.

İnsanın kendi kendine karşı samimî olması, iç dünyâsında zıtlık ve tutarsızlıklardan kurtulması, vicdan hürlüğüne kavuşması demektir. Bu anlayışa ulaşan kişi, dini, parça parça şekil ve tezâhürleri ve bilgi yığını ile temsile kalkışmaz; dinin birlikçi ve birleştirici yönünü bozmağa, vicdanlara ve ruhlara

el uzatmağa yanaşmaz. Böyle bir anlayış, dini, bütün bir hayat görüşü içinde topluca ortaya koyar. Onun işi, insana ve insanoğluna iman aşısı yapmak, insanı kendi rûhu ve vicdânı ile karşı karşıya kalacağı bir anlayışa getirmek; «vahy»in yüce esaslarına göre Tanrı'yı görür gibi yaşamamanın sırlarını göstermektir. Onun ana hedefi, kütleleri, yalnız devlete, millete, kânûna ya da kendinden üst veyâ kendi seviyesindeki kimselere hesap vermek mecbûriyeti ve anlayışıyla değil, kendi vicdânına ve kendini Yaratan'a hesap verecek bir sorumluluk duygusuna kavuşturmak ve bir yüce ideâle gönül vermenin hazzını yaşatmaktır. Aslında bu, Türk'ün târihi ve gelenekleşmiş terbiye anlayış ve felsefesidir.

Nitekim milletimiz, müslümanlığı din olarak seçtiği zaman, anlayışı ve felsefesi de bu istikâmette olmuştur. Hayâtını, her yönüyle «Allâh'ın Adının Yüceltilmesi» (*İlâ-yı Kelimetullah*) anlayışına göre tanzim etmiştir. Bütün müessese ve fikirlerini, bu anlayışa göre şekillendirmiştir. Milletimiz, dini, sâdece bir takım merâsimlerden ve şekillerden ibâret kuru bilgiler, buyruklar ve yasaklar toplamı olarak görmeyip, onun bir öz, bir samîmî inanış ve bağlanış, insanın şahsiyet bütünlüğünü sağlayan bir cevher, candan yaşanan bir ahlâk ve müşterek değerlerin kaynağı olduğuna inanmış, yüzyıllar boyu, yapıcı, yaratıcı, birleştirici ve kütlelere ruh ve huzur verici bir kaynak olarak ele almıştır.

Kaldı ki, bu tarzda anlaşılan İslâmiyet ile Türklerin eski dinî inanışları arasında büyük benzerlikler olduğu gibi, Türk millî rûhu ile bu din tam bir âhenk içindedir.

Şöyle ki, Türkler kendi arzularıyla yeni dini benimsedikleri ve kabûl ettikleri zaman, Şamanilik'teki tek tanrı inancı ile İslâm'ın Allâh'ı arasında çok yakınlık bulmuşlardı. Bu yakınlık sebebiyledir ki, bizim târimimiz boyunca, «Allah» adı kadar «Tanrı» adı da kullanılmıştır. Öte yandan Şamanilik'teki rûhun bekâsı, âhîret hayâtı, cennet ve cehennem, Tanrı'ya ve atalara kurban inançları da İslâmiyet'te daha gelişmiş olarak vardı. En önemlisi Türklerin kerâmet sâhibi, her derde devâ bulan, gâibden haber veren «kam»ları yerine, İslâm şeyhleri ve evliyâsı, Türklerle bu yeni din arasında esaslı bir kay-

naşma unsuru oluyordu. Artık Türklerin «alp»i, «alp-eren» şekli ile kutluluk kazanıyordu. «Nitekim bugün de ermek, ermiş ve eren kelimeleri, hâlâ bu dinî mânâlarını muhâfaza eder.»³ İnançlardaki bu benzerlik yüzünden, herhangi bir baskı olmaksızın İslâmiyet, Türkler tarafından hızla millî bir din hâline getirilmiştir. Nitekim Müslümanlık'tan önceki hayâtımızı şekillendiren gelenek ve göreneklerimiz, davranışlarımız ve düşüncelerimiz, artık İslâmî bir muhtevâ kazanmış; milletimizin bütünüyle paylaştığı ve gönül verdiği müşterek değerler hâline gelmiştir. Meselâ, *Oğuznâme*'nin islâmlaştırılmasıyla başlayan bu anlayış, Türklerin değer hükümlerini ve özelliklerini ifâde eden nâmus, doğruluk, adâlet, hoşgörü, devlete bağlılık, vatan sevgisi ve hürriyet gibi, tamâmen mânevî unsurlar ile, örf ve âdetlerinde açıkça göze çarpıyordu. Eğlenceler, doğum ve evlenme törenleri, hastalıklar, yağmur ve benzeri hususlarla ilgili âdetler, hep islâmî muhteva kazanarak canlılıklarını bugün bile sürdürmektedir⁴.

Üstelik milletimiz, kültür değişmelerinde, kendi öz benliğini unutarak onları müşterek değer kılamayan toplulukların zamanla çözüleceğinin, buhrana düşeceğini idrâki içindedir. Çin İmparatoru'na tâbî olmak zorunda kalan İşpara Han'a ait, her zorluğa katlanıp vergi vermeyi göze almış olsa da milletin mânevî değerleri, millî şahsiyeti ve nizâmından vazgeçemeyeceğini belirten şöyle bir vak'a vardır: İşpara Han İmparator'a, «Oğlumu sarayınıza gönderiyorum. Size semâvî menşe'den gelen atları her yıl takdîm edecektir. Sabah - akşam emrinizi bekleyeceğim. Fakat, elbiselerimizin önlerini açmağa, dalgalanan saç örgülerimizi çözmeğe, dilimizi değiştirmeğe ve sizin kânnunlarınızı kabûl etmeğe gelince... örf ve âdetlerimiz çok eski

3 Prof. Dr. Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Târihi** (İstanbul, 1969), C. I, s. 151.

4 Krş.: Şerâfeddin Yaltkaya, «Eski Türk An'anelerinin Bâzı Dinî Müesseselere Tesîri», **Türk Târih Kongresi - III**, s. 680 - 697; Prof. Dr. Abdülkadir İnan, **Şamanizm** (Ankara, 1972), s. 97-128; Prof. Dr. Nermin Erdentuğ, **Sosyal Âdet ve Gelenekler** (Ankara, 1977), s. 15-145; Doç. Dr. Mehmet Eröz, **Türk Kültürü Araştırmaları** (İstanbul, 1977), s. 174-182; Muzaffer Sencer, **Dinin Türk Toplumuna Etkileri** (İstanbul, 1968), s. 51-58.

olduğu için, onları bozmağa cesâret edemedim. Bütün milletimiz de aynı kalbe sâhiptir» der.⁵ Yine milletimiz, gelenek ve göreneklerini, yaşadıkları devrin ihtiyaçlarına ve icaplarına göre geliştiren ve kütlelerin müşterek değeri kılan toplulukların ise, yalnızca huzurlu bir hayâtı devâm ettirmekle kalmayıp, aynı zamanda bütün insanlığa mânevî değerlerin en yücelerini saçacağını iyi bilmiş ve hayâtını da, hayat anlayışını da buna göre düzenlemiştir.

İnsanın doğumundan ölümüne kadarki bütün hayâtını içine alan bu düzen, ferdin hayâtına hâkim olmakla kalmamış, ferdi aşarak cemiyete de şekil vermiştir. Nitekim bu düzende, dinin ve dinî anlayışın örgüleştirildiği mânevî değerler ve örfümüz, milleti tam anlamıyla birbirine kaynaştırma gayretinde olmuştur. Memlekette yaşayan herkes, inancı, dili, mezhep ve soyu ne olursa olsun, mânevî değerlerin doğurduğu anlayış ve hoşgörü vasatında, kendi haklarına sâhip olarak yaşayabilmiştir. Diğer taraftan idâreci kadro da, bu hususta oldukça titizlik göstermiştir. Nitekim Sultan Melikşah, bu konuda şöyle söylemiştir: «*Biz Nizâmîye Medresesi'ni bir mezhebi korumak için değil, ilmi yükseltmek maksadı ile kurduk. Mezhepler arası bir ayırım istemiyoruz.*»⁶ Böylece çeşitli inanış, soy ve mezhebe mensup insanlarımız, kütlenin müşterek değerlerinin sağladığı anlayış sâyesinde hoşâ giden veyâ gitmeyen davranışlar karşısında aynı tepkiyi veyâ bağlılığı gösterir olmuştur.

İnsanların davranışlarındaki hâkim unsur da târihten ve dinden gelen mânevî değerlerin müesseselerdeki tezâhürlerinde açıkça görülmektedir. Nitekim Satuk Buğra Han ve Osman Gâzi - Şeyh Ede Balı menkıbeleri, ilki Türklerin müslümanlığı kabûl edişleri, öteki de devletin kuruluşuna hâkim olan anlayışı göstermeleri bakımından oldukça ilgi çekici ve düşündürücüdür. Bilhassa Osman Gâzî ile Şeyh Ede Balı hakkındaki menkıbe, kütlenin temâyüllerini aksettiren canlı bir vesika hüviyetindedir. Şöyle ki, Osman Gâzi'nin Şeyh Ede Balı'nın evinde geçirdiği ilk gecede, odada bir Kur'ân-ı Kerim'in bulunuşu sebebiyle uzanıp yatamayışı ve sabaha kadar ayakta duruşunu

5 Prof. Dr. O. Turan, *aynı eser*, C. I, s. 89.

6 Prof. Dr. O. Turan, *aynı eser*, C. I, s. 195.

anlatan menkibe, gâibden geldiği söylenen bir sesin şu ifâdele-riyle biter : «Ey Osman! Mademki sen benim Kur'ân'ıma bu kadar saygı gösterip ayakta sabahladın, Ben de seni ve senin soyunu itibar edilir bir soy kıldım. Sen ve senin soyun devlete kavuşacak ve devlet kuracaktır. Onlar, Kur'ân'a senin kadar saygı gösterdikleri ve ona bağlandıkları müddetçe, şan ve şerefle yaşayacaklardır.» Bu menkibeyi, devlet - din adamı kaynaşmasını gösteren bir rüyâ olayı takib eder. Bunu Âşıkpaşaoğlu şöylece anlatır : «*Osman Gâzî uyuyunca gördü ki, bu âzîzin (Şeyh Ede Balı) koynundan bir ay doğar, gelir, Osman Gâzî'nin koynuna girer. Bu ayın Osman Gâzî'nin koynuna girdiği demde göbeğinden bir ağaç çıkar. Gölgesi dünyâyı tutar. Gölgesinin altında dağlar var. Her dağın dibinden sular çıkar. Bu çıkan sulardan kimi içer, kimi bahçeler sular, kimi çeşmeler akıtır. Osman Gâzî, uykudan uyandı. Sürdü. Geldi. Şeyhe haber verdi. Bunun üzerine Şeyh der ki : «Oğul Osman! Sana müjde olsun ki, Hak Taâla sana ve nesline pâdişahlık verdi. Mübârek olsun. Ve benim kızım Malhun Hatun senin helâlin oldu. Hemen nikâh edip kızını Osman Gâzî'ye verdi.»*⁷

Bunlara ister geçerliliği olmayan efsâneler gözüyle bakalım, isterse Kemâl Tâhir gibi, Şeyh Ede Balı'nın Osman Gâzî'nin parlak geleceğinde kendine esaslı bir pay ayırmasını becermiş bir din adamı ile Şeyh Ede Balı'dan faydalanmayı düşünen akıllı bir devlet adamının davranışı olarak görelim⁸, kütle bu menkibeleri bütün canlılığı ile yaşatmıştır. Ayrıca cemiyet, idâreci - din adamı - ilim adamı üçlüsünü, devletin temelleri için vazgeçilmez unsurlar olarak görmüştür. Nitekim tâ baştan itibâren her idârecinin, yanına bir din ve ilim adamını müşâvir olarak alışı, hattâ pâdişahların, ilim ve din adamlarını ayakta karşılayıp yanında oturtmasına mukâbil, idâreci zümre ile kumandanların ayakta tutulup oturmalarına izin verilmeyişi, kuruluş ve yükseliş devirlerindeki bu anlayışın bâriz tezâhürleridir.

Bu anlayış öylesine yaygın idi ki, devletin bütün müesseselerinde göze çarpıyordu. Meselâ, devleti bütünyle kucakla-

7 Âşıkpaşaoğlu Târihi, yay., Atsız (İstanbul, 1970), s. 10-11.

8 Kemâl Tâhir, Devlet Ana (Ankara, 1975), C. I, s. 269-70.

yan ordu, medrese ve tekke kuruluşlarından birer örnek vere-
rek durumu belirtmeye çalışalım.

Milletimizin târihinde ordu, nizam ve otoriteyi; medrese ilmi; tekke de yaşanan ahlâkı temsil eden üç ana kuruluştur. Ordu, ordu mensupları ile devlet ve idâre adamlarını; medrese aydınları; tekke de halkı yetiştiriyor ve hepsi de dinden feyz alıyordu. Başka bir ifâde ile İslâm, Anadolu insanının, Türk devletinin hücrelerine kadar işlemiş; günlük hayâtından tutu-
nuz da devlet felsefesine varıncaya kadar her kademede, belki
şekil olarak değil, ama ruh ve anlayış olarak yaşanır olmuştur.

Nitekim târihi vesikalara göre, bugün, bir efsâne olarak kabûl edilse bile, ordunun temeline bir din ulusunun, Hacı Bektaş Veli'nin yerleştirilmiş olması çok mânâlı ve dikkat çe-
kicidir. Buna göre «ak börklü» askerler, Hacı Bektaş Veli ta-
rafından kutlulanır ve kendilerine «Yeniçeri» adı verilir. Her
yeniçerinin yanında taşıdığı künye tezkeresinde yazılı olanlar
da bu durumu göstermektedir : *«Mü'miniz kalû-belâ'dan beri.
Hakkın birliğine eyledik ikrar. Bu yolda vermişiz başı. Evvel-
denberi mestâneleriz. Nûr-ı İlâhî'de pervâneleriz. Bu cihanda
bir bölük serseri divâneleriz. Sayılmayız parmakla. Tükenme-
yiz kırmakla. Taşramızdan sormakla, kimse bilmez hâlimizi.
Oniki imâm, oniki tarikat, cümlesine dedik, belî. Üçler, beşler,
yediler, Nûr-ı Nebî, Kerem-i İmâm-ı Ali, Pîrimiz Sultânımız
Hacı Bektâş-ı Veli...»*⁹

Böylece ordu, daha kuruluşunda ve «Gülbank»inde bir din
ulusunun ruh ve dinamizmi ile şekillendirilmiştir.

Mânevî değerlerimizin başlıcalarından biri olan ilim, med-
rese tarafından temsil edilmiştir. Gerileme devirlerindeki yan-
lış tatbikat bir yana, medrese daha başlangıcından itibâren
ilmin, ilmi araştırma ve ilme saygının ocağı olmuştur. İslâm
kültürü, Auguste Comte'un Batı dünyâsı için geçerli olabilecek
dinî, felsefî ve ilmi dereceleri ayrı ayrı geçirmeksizin, bu üç
dereceyi iç içe ve birlikte ele almış ve öylece tatbik etmiştir¹⁰;

9 Tahsin Ünal, *Osmanlılarda Fazilet Mücâdelesi* (İstanbul, 1968),
s. 29.

10 Krs. : Â. Kurtkan, aynı eser, s. 19-20.

çünkü Kur'ân-ı Kerim'e göre, tabiatın ve varlığın kânunlarını ve sırlarını çözmeye çalışmak, nazari ve ameli cihetten önemlidir. Hz. Muhammed'in (s.a.), «Ey Rabbim! Bana eşyanın hakikatını göster» şeklindeki fevkalâde önemli duâsı kadar, İslâm'a göre herşeyin insan için yaratılmış olduğu gerçeği de apaçık ortadadır.

Bu anlayışla işe başlayan Türk-İslâm ilim hayâtı, ilmi düşüncenin ilk işaretlerini, Fârâbi, Mâturidî ve Beyrûnî'den itibâren başarıyla ortaya koymuştur. İlim faâliyeti ve bu faâliyet neticesi ortaya konan gerçekler, gerek idâreciler gerek halk tarafından dâimâ desteklenmiş ve itirazsız kabul görmüştür. Dursun Fakih'in Osman Gâzi ve halk katındaki itibârı ve Osman Gâzi'nin oğlu Orhan Gâzi'ye bu yoldaki şu öğüdü dikkat çekicidir: «Bir kimse sana Tanrı'nın buyurmadığı sözü söylese, sen onu kabûl etme. Eğer bilmezsen Tanrı ilmini bilene sor.»¹¹

Yıldırım Bayezid'in kızını istemek üzere Çandarlı Ali Paşa'dan aracı olmasını isteyen Emir Sultan Mehmed Şemseddin'in, Sadrâzam tarafından haddini bilmemek gerekçesiyle reddedilmesini haber alan Yıldırım'ın şu sözleri de üzerinde durulması icâb eden mühim ifâdelerdir: «Lala! Doğrusu Doğu'nun en büyük bilginine çok ayıp etmişsin. Biz de asâlete önem veririz. Ancak ilmin de, âlimin de itibârı olsa gerek. Eğer bu zat, vaktiyle medreseye değil de askerliğe girmiş olsaydı, bugünkü zekâsı ile yükselecek ve biz de ona vezirlik verecektik. Kaldı ki askerlik tahsili kolay, ilim tahsili ise zordur. Askerlikte geçicilik, ilimde ise kalıcılık vardır...»

Fâtih'in ilim ve ilim adamlarıyla münâsebeti ve bu konudaki merak ve hassâsiyeti o kadar meşhurdur ki, büyük matematikçi ve feylosof Ali Kuşçu'nun Tebriz'den İstanbul'a kadar ki yolculuğu için, neredeyse her adımına ücret ödenmiştir.

İlmin yaygınlaşması husûsunda gösterilen gayretler de dikkat çekicidir. Her yerde kurulan medreseler, bugünün yüksek okulları ayarındaki kuruluşlar olarak, ilmin bir merkezde toplanmamasını ve memleket çapında dağılmasını sağlamıştır. Meselâ, meşhur *Kâmûs* tercümesi sâhibi Mütercih Âsım Efendi,

11 Aşıkpaşaoğlu Târîhi, s. 35.

kendi memleketi Gâziantepe'ten hiç ayrılmamış, bütün bilgilerini orada edinmiştir.

Kuruluş ve yükseliş devirlerinde ilmin ve ilim adamının devletin en üst kademesindeki şahıs veya şahıslar ile bütün bir kütle tarafından baş tâcı edilişi, sebepsiz değildi. Mânevî değerlerimiz içinde biri vardır ki, o da ilmi araştırma, yâni de-ğışmez sebep-netice münâsebetlerinin kaynağı demek olan hikmet'tir. Hikmetin araştırılması, İslâm'a göre, mukaddes bir iş olduğu kadar, dinî bir vazifedir. Hikmet sâhibi olanlar, seçkin âlimler olup, hem tabiat kânunlarını keşfederler, hem de dine göre «tevhit», sosyal ilimlere göre ise «birlik» ve «bütünlük» prensibinin hakikatini ortaya çıkarırlar. Böylece de milletin bütün fertlerinin, zümre ve müesseselerinin bütünlüğünün, devam ve kalıcılık için ne derecede önemli olduğunu göstermiş olurlar. Diğer taraftan hikmetin peşinde olmak, Hz. Muhammed'in (s.a.) emirlerini yerine getirmiş olmanın saâdetini tatmak kadar, herhangi bir fayda gözetmeksizin sırf ilim yapma ve mânevî tatmin için, insanın kendi hakikatını, eşyânın hakikatını görebilmek için çalışmanın da ifâdesidir.

İlmin yüceltilmesi için girişilen faâliyet ve ilim adamına hürmet, geniş kütlelerde büyük ilgi uyandırmış ve neticede, yukarıdan beri göstermeye çalıştığımız şekilde, ilim yolundaki ilk adım demek olan «Okula Başlama» (Bed'i Besmele Cemiyeti - Âmin Alayı) törenleri, İslâmî muhtevâlî bir töre hâline gelmiştir. Ordu Gülbanksi'nde gördüğümüz gibi, «Mektepliler Gülbanksi»de, tamâmen dinî muhtevâlıdır. Yûnus Emre ilâhileri ve duâlarla şehirde dolaştırılan öğrenci adayı ve adayları, her biri bu toprağın mührü olarak görülen ve kütleye birer ümit ışığı olan evliyâ ve gâzî türbelerini ziyâretten sonra, merâsimin yapıldığı yere dönünce, baş tarafı Mehter Gülbanksi'nin aynı, sonu da şu ifâdelerle biten Gülbanksi ile karşılaşır: «Hacılar, gâzîler, râvîler, üçler, yediler, kırklar, Gülbanksi-i Muhammedî; Nûr-ı Nebî, Kerem-i İmâm-ı Ali, Pirimiz Üstâdımız Hazret-i Osman-ı Zî'n-Nûreyn-i Velî, gerçekler demine devrânına hû diyelim hûûû...»

Mânevî değerlerimizin bütün milleti kucaklayan bir üçüncü unsuru da yaşanan ahlâktır, ki bu da geniş bir halk eğitimi

anlayışıyla tekkenin üstlendiği bir iş olmuştur. Bugün sıkça kullanılan «halkla bütünleşme» problemine çözüm getirmiş bulunan tekkeler, kuruluş ve yükseliş devirlerimizde, birer «okul, mânevî tedâvî ve sosyal yardım yerleri, mensupları için de mi-sâfirhâne vazîfesi görmüşlerdir. Tekkeler bir nevi okul vazîfesi görüyorlardı; edebiyâta, felsefeye, mûsikîye önem verenler vardı. Ahîlerde ve Bayramîlerde görüldüğü gibi, mesleğe, çalışmaya dayanan, sporla uğraşan tarikatlar da mevcuttu. İstanbul'daki Okçular dergâhı, okçuluğun ilerlemesine yardım etti. Tekkeler hastaları tedâviye çalışırlar, fakirlerine yardım ederler.»¹²

Tekkeler, İslâm dininin sâde, kolay ve temeli, kula kul olmaktan uzak olma anlayışına dayalı, ahlâkını, kütlelere aşılayan ocaklardı. «Anadolu'nun Türkleşmesi ile başlayan iman hayâtı, daha o zaman müesseseseleşerek tekke ve zâviyelerin disiplini içine alınmış bulunuyordu. İctimâî hayâtın hem kurucusu hem koruyucusu olan bu merkezlerin faâliyeti neticesi olarak da, tasavvuf felsefesi, devlet ve millete şâmil, aktif ve yaygın formunu bulmuş, netice itibâriyle, ictimâî düzenin esaslarını kurmuştu. Devletin kuruluş ve yükseliş devirlerinde tekke ve zâviye demek, vazîfe şuûru ile zinde ve mes'ûliyetlerini idrak etmiş toplulukların, müşterek bir ideâlde elele ve başbaşa verdikleri tasfiye ve terbiye ocakları demekti.»¹³

Müşterek terbiye, müşterek görgü ve müşterek imânın işlenip kütlelere aşılandığı bu müesseseler, yalnız mensuplarına değil, yediden yetmişe herkese, yerliye yabancıya kayıtsız-şartsız açıktı. İmânî, yerine göre güzel san'atların, edebiyat, şiir, mûsikî, yazı ve benzeri şeylerin, târih ve menkibelerin aracılığı ile kütlenin bütününe seslenen örf, âdet, görenek ve gelenek şeklinde yaşanır hâle sokan bu kuruluşlar, cemiyetin dil ve davranış birliğinin ötesinde, ictimâî ve iktisâdî hayâtını da şekillendiriyordu.

«Fütüvvetnâme»lerde yazılı kâidelere göre çalışan Ahî zâviyeleri, Türk cemiyetinin esnaf ve san'atkâr topluluğunu, bü-

12 Fahri Belen, *Târih Işığında Devrimlerimiz* (İstanbul, 1970); s. 45-50.

13 Sâmîha Ayverdi, «Mesnevî Terbiyesi ve İnsanlık Âlemi», *Âbide Şahsiyetler* (İstanbul, 1976), s. 31.

tün ticârî ve iktisâdî hayâtını organize eden kuruluşlardı. Bu zâviyelere bağlı olmak zorunda olan esnaf ve san'atkâr sınıfına mensup insanlar, «dinle hayâtı, aşkla ibâdeti, dünyâ ile âhireti birleştirmişlerdir. Müsâmaha ve hürmet, iman ve hizmet düşüncesinin ortaya koyduğu diğergâmlık ve kanaatkârlık duygusu, bu insanlara yeni ümit kapıları açmış; itimat telkîn edici kuvvetleriyle, cemiyetin ahlâk ve ticâret hayâtını düzene koymak için gayretler sarfetmişlerdir.»¹⁴

Orduda ve okulda olduğu gibi, İslâmî muhtevâlî kâideler, töreleşmiş davranışlarla içiçe olan çırak, kalfa ve usta, esnaf ve tüccar, işini ve mesleğini, Türk - İslâm ahlâk esaslarına bağlı olarak yürütürken, aynı zamanda maddî olduğu kadar, rûhî tatmîne kavuşmanın zevki ve şevkini de duyuyordu. Diğer taraftan her meslek grubunun bir peygamber veyâ veliyi, örnek kişi olarak seçip mesleğinin «Pîr»i sayması ve mesleğini yerine getirirken yapacağı en küçük ihmâl veyâ haksızlığın, hile veyâ kusûrun, aslında pîrine yönelmiş kötü bir davranış olduğunu idrâk etmesi ve mesleğe girerken yapılan «Peştemal Kuşanma» törenindeki yeminine sâdık kalma endişesi, hep dinî formasyonun, saf ve samimî inanışın berrak tezâhürleri idi.

Buralarda, iş saatleri dışında, bugün «görgü kuralları» diyebileceğimiz örf ve âdetlerle ilgili ampirik bilgiler yanında, din ve ahlâk, mûsıkî, târih, tasavvuf, edebiyat, Türkçe, Arapça ve Farsça, tabîî ilimlerle ilgili bilgiler de okutuluyordu. Gündüz çalışmalarının verdiği yorgunluğu gidermek amacına yönelmiş bu öğretim sonunda, eser yazacak derecede ilerlemiş olanlara bile rastlanıyordu¹⁵.

Yukarıda da işâret ettiğimiz gibi, bütün bu müesseselerin, medrese ve ordunun, kuruluş ve yükseliş devirlerinde, dinî formasyon adına anlayıp anlattıkları, yaşayıp yaşattıkları prensip, kütleyi yalnız devlete, millete, kânûna, ya da kendinden üst veyâ kendi seviyesindeki kişilere hesap vermek mecbûriyeti ve anlayışıyla değil, kendi vicdânına ve kendini Yaratan'a hesap

14 Mustafa Kara, *Din, Hayat, San'at Açısından Tekkeler ve Zâviyeler* (İstanbul, 1977), s. 87.

15 Krş.: Evliyâ Çelebi, C. II, s. 54; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Târîhi* (Ankara, 1964), s. 600-608.

verecek bir mes'ûliyet duygusuyla eğitmek ve iman şuûruna kavuşturmak idi. Bu anlayış, o zamanlar, insanımızı, hangi meslekte ve hangi düşüncede olursa olsun, Erzurumlu İbrâhim Hakki'nın diliyle, «*El işte gönül Hazrette*» diyerek, hırstan, düşmanlıktan, kötü davranışlardan uzak kalmaya sevk ediyordu. Ayrıca İslâm'ın, insan - Allah münâsebetinden çok, insanın insanla ilgi ve ilişkisine önem verdiğinin şuûruna eren kütüphaneler için herşey, Allâh'ın rızâsı düşüncesine göre ele alınıyordu. İnsanın sâhib olduğu güçlerin istismar vâsıtası kılınmaması, kin ve ihtirâsına âlet edilmemesi için irâdesi ile frenlenip hizmet ve yardımlaşmada kullanılması anlayışı, cemiyette yepyeni bir müesseseyi doğuruyor ve dayanışmayı kökleştiriyordu.

Tâ Orta-Asya Oğuz geleneğinde görülen yağmalı toylar ve şölenler; başka bir deyişle «halkın insanca yaşaması», sosyal adâletin sağlanması için, kağanların halka karşı «babaca» davranması demek olan servet dağıtımı, yedirip - içirme şeklinde tezâhür eden toylar ve şölenler, sonraki devirlerde, Selçuklular ve Osmanlılarda, yine aynı şekilde ve «vakıf» müessesesi olarak karşımıza çıkıyordu. Külliye, imâretler, çeşmeler, köprüler, medreseler, câmiler, mescitler, tekkeler, hanlar, hamamlar, yoksul ve düşkünler evleri, halkın çok çeşitli ihtiyaçlarını gören bu neviden eserler, hep şahsi teşebbüslerle yapılmıştı. Aşıkpaşa, *Târih*'inde bu yoldaki ilk örneklerden sitâyişle söz eder¹⁶. Dinî bir anlayış ve alışkanlık hâline gelen ve yarış şeklini alan bu faâliyetle, sokaktaki balgam ve tükürükleri sabahın erken saatlerinde külle örtmek, kuşların bakımını sağlamak, hizmetçilerin çalıştıkları yerlerde kırıkları tabakları ödemek, muhtaçların ihtiyaçlarını sürekli karşılamak ve okumak isteyen delikanlıdan, çeyizini hazırlayamayan fakir kızlara kadar geniş bir dâirenin maddî imkânlarını sağlamak üzere vakıflar kurulmuş bulunuyor ve bunlar, kütlenin huzur ve dayanışma desteği oluyordu.

Özetle ifâde etmek gerekirse, dinden kaynaklanan mânevî değerlerimiz, kuruluş ve yükseliş devirlerinde Anadolu insanının hayâtına öylesine nüfûz etmişti ki, sırf iman ve hayat unsuru olup çıkmıştı. Çocuğun doğumunda ad koyma merâ-

16 Aşıkpaşaoğlu *Târihi*, s. 215 v.d.

siminden tutunuz da, hayâtının sonuna kadarki bütün davranışları bu ruh ve anlayışla şekillenmişti. Bu anlayış, cemiyetteki birlik ve beraberliğin, dirlik ve düzenliğin, sosyal güvenliğin, iktisâdî ve ticârî hayâtın, güzel san'atların her dalının güvenilir kaynağı ve desteği olmuştu.

Ama üzülererek belirtelim ki, bu böyle devâm etmedi, edemedi. Ordu, medrese ve tekke birbirine düştü veyâ düşürüldü. Bu kuruluşlar, önceleri, aynı anlayışla bütünleşmiş ve insanımızı bütün yönleriyle eğitip güvenli kılmaya, birlik şuûru içinde tutmaya çalışmıştı. Sonraları ise, bilhassa onsekizinci asırdan bu yana, bu müesseseler, elbirliği ile insanımızı yapacak yerde, her biri bir tarafa çekmeye ve kendine mâl etmeye başlamış; ortaklaşa davranmaları gerektiği hâlde, her biri kendisinin üstünlüğünü ileri süren bencil bir anlayışı benimser olmuşlardı. Şüphe yok ki bu çözülmüş, kütleye yabancılaşma, fikir üretiminden kesilme, hayatla ve halkla irtibatı koparma, dinî formasyonu bilgiler ve şekiller yığını hâline sokma ve mânevî değerleri bile maddileştirme ve benzeri gibi, daha birçok iç sebep vardır.

Bunun yanında dış güçlerin, bu çözülmeyi hazırlama ve gerçekleştirmede, târihi vesikaların tesbit ettiği birtakım düşünce ve faâliyetleri vardır ki, bunlardan birini özetle ve dilini biraz sadeleştirerek nakletmek isâbetli olacaktır. İstanbul'da Rus Elçiliği yapan General Nicola İgnatyef'in hâtıralarından öğrendiğimize göre, Sultan Mahmûd devrinde Patrik Grigorius, Rus Çarı Birinci Aleksandr'a Türklerin yok edilebilme yollarını gösteren şu mektubu yazar : *«Türkleri maddeten ezmek ve yıkmak mümkün değildir; çünkü Türkler, başka milletleri gurur ve ifrâta sevkedebilecek zaferler önünde olduğu kadar, her türlü ümitlerini kaybedecekleri mağlûbiyetler ve felâketlere karşı da sâkin, sabırlı, dayanıklı insanlardır. Gâyet mağrurdurlar ve izzet-i nefislerine fevkalâde düşkündürler. Ferdî irâdelelerinin üstündeki olayları değişmez ve mukadder sayma inancına sâhiptirler. Bu inanışları, dinlerine bağlılıklarından, kadere rızâ göstermelerinden, geleneklerinin kuvvetinden, pâdişahlarına, kumandanlarına, büyüklerine olan itâat duygularından gelmektedir.*

Türkler zekidirler ve kendilerini müsbet yolda yönetip idâre edecek başkanlara sâhip oldukları müddetçe de çalışkandır- lar. Gâyet kanaatkârdırlar. Onların bütün meziyetleri, hattâ kahramanlık ve yiğitlik duyguları da, geleneklerine olan bağ- lılıklarından, ahlâklarının sağlamlık ve temizliğinden, bilhassa dinî ve mânevî hayatlarını tanzim eden ve yürüten şahsiyetlere olan bağlılık ve hürmetlerinden ileri gelmektedir. Türkleri ön- ce bu din ve mâneviyat şahsiyetlerinden mahrûm bırakmak, buhran anlarında irşâd vazifesini yerine getirecek şahsiyet ve mihraklardan nasipsiz kılmak icâb eder. Bunun da en kestirme yolu, dinî ve mânevî hayâtı temsil eden teşkilât ve şahsiyetleri, milletleri üzerinde müessir kudret hâlinde çıkarmak; halkı da dinî ve millî gelenek ve göreneklerine uymayan dış telkin ve fikirlerle tahrîb etmektir. Mânevî mihraklardan mahrûm ol- dukları gün, Türkleri kendilerinden şeklen çok kudretli, kala- balık ve görünüşte hâkim kuvvetler önünde zafere götüren asıl kudretleri sarsılacaktır... Bu sebeple Osmanlı devletini tasfiye için, sırf savaş meydanlarındaki zaferler kâfi değildir ve hattâ yalnızca bu yolda yürümek, Türklerin haysiyet ve vekârını tahrîk edeceğinden, hakikâtlere nüfûz edebilmelerine ve bu se- beple de onları tasfiye edecek tek tedbire karşı ikâz etmeye vesile olabilir. Yapılacak olan, devlet ve halkına birşey hisset- tirmeden, onları mânevî alanda mürşitlerden mahrum bırak- maktır. İlk anda garip gelebilen bu hakikat, Türklerin gerçek hayatlarına nüfûz edildikten sonra konulabilecek yegâne teş- histir.»¹⁷

Burada, bu ve benzeri diğer sebepler ve vesikalara teker teker temâs edebilmemiz mümkün değildir. Şu kadarını belir- telim ki, bu neticenin doğuşunda, halkın temel anlayış ve ina- nışından kaynaklanmayan bir kültür, düşünce, yaşayış ve teş- kilât değişikliği için, devleti kuran ve yoğuran müesseselerin esprilerini göz önünde bulundurmaksızın girişilen teşebbüsler, esaslı bir yer tutar. Bu, kütlenin çözülmesi, devleti devlet kılan müesseselerinin, kütlenin inanç ve irâdesine aldırmaksızın birbi- rine akord edilemeyeşidir. Bu durumda kütlenin de, devletin

17 Cemal Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhûriyetin Mânevî Mimarları* (Ankara, 1973), s. 25-6.

müesseselerinin de müşterek değerlerinden kesilip başlarının derdine düşmesi kaçınılmaz olmuştur. Oysa, «*millî ideal ve mes'ûliyeti temsil eden müesseselerin zaafa uğraması hâlinde, demokrasinin varacağı yer anarşidir.*»¹⁸

İşte şimdi böyle bir noktaya gelinmiştir. Bugün insanımızı değer verilmemektedir. Başı boş bırakılmıştır. İnsanımız da, insanımızı gerçek insan yapan bütün mânevî değerlerimiz de, kapanın elinde kalıp yağmalanmıştır. Dün gurur duyulan gelenekleşmiş âile bağları kopmuş; büyüğü küçüğe, küçüğü büyüğe bağlayan kutsal bağlar yok olmuştur. Sevgi ve şefkatle örülü sosyal yardımlaşma ve dayanışma şuûru kaybolmuştur. Türk rûhunu yoğurup yücelten ve insanımızın hayat felsefesi demek olan vecd ve îman anlayışı yok olup gitmiştir; ama giderken de, kendisine bağlı bütün değerleri berâberinde götürmüştür. Nitekim dün, «*Allah adı dillerde — Sevgisi gönüllerde*» diyen ve işinde - aşında «Besmele»yi anahtar kılan insanımız, bugün Yaratan'ının adını da sevgisini de unuttur olmuştur. Dün şefkat ve acıma ifâde eden «yazık» kelimesini «günah» anlamında kullanan insanımız, bugün bunlardan kopmuş ve katılaşmış kalmıştır. Dün, «*Gönül Çalab'ın tahtı — Çalab gönüle baktı — İki cihân bedbahtı — Kim gönül yıkar ise*» felsefesini, yetişmesinde temel kılan gencimiz, bugün «gönül yıkmak» şöyle dursun, kendi anlayışının dışında bir gönülün varlığına katlanamayıp silaha sarılabilmektedir. Dün kazancını hak etmeyi, işinde doğru olmayı, başkalarının emeğini ve hayâtını düşünmeyi bir îman borcu bilen tüccar, esnaf, iş adamı ve işçi, bugün yalnızca kendi çıkarının peşinde olmayı bir vazife ve hak saymaktadır. Dün, «*Ümmetin olduğumuz devlet yeter — Hizmetin kıldığımız izzet yeter*» diyen ve dinî formasyonun yaşanan bir ahlâk, bir doğruluk ve kendini tanıma olduğunun idrâkinde olan dindarımız, bugün dindarlığını, kıyâfeti, gittiği hac sayısı, kafasına geçirdiği takkesi, teshibinin boyu ile ortaya koymaya çalışacak kadar dinin rûhundan uzaklaşmak ve neredeyse kendini Tanrı yerine koyup «cennet - cehennem» dağıtıcılığı yapmakla göstermektedir. Ve en mühimi dün, en küçük canlıdan en büyüğüne kadar «*Sevelim — Sevilelim*» anlayışı ile, kendin-

18 Emin Işık, *Devleti Kuran İrâde* (İstanbul, 1971), s. 13.

den başlayarak dalga dalga her varlığı sevgi ve saygı dolu bir gönülle kucaklayan insanımız ve müesseselerimiz, bugün kendine olan sevgi ve saygısını dahî yitirmiştir. Kendine olan saygı ve sevgisini yitiren bir varlık ise, düzenin dışına çıkmış, yabancılaşmış; başka bir ifâdeyle bizzat kendi içinde anarşiye boğulmuş demektir. Bugün henüz böylesine acı ve hüznün verici bir noktaya gelmemiş isek, bunda, bunca ihmâle ve tahribe rağmen, gelenek ve göreneklerimizin, ahlâkî değer hükümlerimizin sağlamlığı kadar, hâlâ içimizde Hacı Bayramların, Yûnusların, Mevlânâların dinî formasyon anlayışıyla yaşayan işçi, esnaf, san'atkâr, öğretmen, memur ve her sınıftan insanımızın varlığı rol oynamaktadır.

Şüphe yok ki, millet olarak, devlet olarak, târihteki varlığımızın temelinde, müşterek değerlerimizin ana kaynağı olan iman ve ahlâk anlayışımız yatmaktadır. Bundan uzaklaşmak, kendi varlığımızdan uzaklaşmak ve çözülmek demektir. Onun için, inanç, sevgi, saygı ve mutlak bağlılıktan ibâret müşterek mânevî değerler kaynağımıza dönüş, bana göre, kuruluş devirlerinin birlik ve berâberlik içindeki dirlik ve düzenlikli hayâtına kavuşmanın, anarşiden sıyrılmanın esas şartıdır.

Anarşiden kurtuluş için, müşterek değerlerimizin ve kültürümüzün kaynağı olan dinî formasyon ve ahlâkî hedef alan bir yaygın eğitim sistemini gerçekleştirmek gereklidir. Bu yaygın eğitimin, ilk ve ana muhâtabı âile olmalıdır. Âile, cemiyetin temelini teşkil eden en küçük rükündür ve cemiyetlerin millî haslet ve millî istidâdını aksettirir. Nitekim aynı devirler ve şartlar içinde yaşıyor olsalar bile, bir Müslüman âile ile Mûsevî veyâ Hristiyan âilesi farklılık gösterir. Hattâ aynı dine mensûb olmakla berâber, Arap âilesi ile Türk âilesi, gelenek ve göreneklerin, millî zevk ve unsurların tezâhürleri bakımından da ayrıdır. Bu açık hakikata rağmen, bugün Türk âilesi, zararlı neşriyâtın, radyo ve televizyonun menfî propaganda sağanağı altında, imânından, millî zevkenden, dilinden, mûsikisinden, gelenek ve göreneklerinden, kısaca kendi haslet ve istidâdını aksettiren mânevî değerlerinden koparılmak tehlikesi içindedir. Böylece her geçen gün, ıftihâr ettiğimiz âile bağları ve âile düzeni zayıflamakta; dolayısıyla cemiyetimizdeki üslup ve

âhenk yok olmaktadır. Gerçi yirminci yüzyılın son çeyreğinde, bütün dünyâda, ictimâî ve iktisâdî şartlar, kısaca sanâyîleşme muvâcehesinde, milletlerin âile yapılarında esaslı değişiklikler zuhûr etmiştir. Bu değişikliklerin, bize de aksetmesini tabîî karşılamak gerekir. Nitekim dün, vaktinin büyük kısmını eşi ve çocuğuna hasreden kadınıımız, bugün, iktisâdî zarûretler neticesinde, artık çalışmak zorundadır. Bu ise, ortaya, çocuğun yetişmesi problemini çıkarmaktadır. Sokağa bırakılan veyâ millî ve mânevî değerlerden habersiz öğreticilerin ellerine terkedilen çocuktan, millî ve mânevî değerlerine sâhip, şuurlu ve mazbut bir şahsiyet olmasını beklemek, aşırı bir iyimserlik, hattâ hayalperestliktir. Unutmamak gerekir ki, millî varlığın bekâsı, millî ve mânevî değerlerin yaşatılmasına bağlıdır; ve eğitim de, doğrudan doğruya bu değerler manzûmesine dayanmak zorundadır; çünkü bunlar, cemiyetin dünyâ görüşünün ve hayat anlayışının asırlar boyu yoğurduğu, nesilden nesile intikâl ettirdiği vazgeçilmez neticelerdir. Ancak bugün eğitimi-miz, üzülererek ifâde edelim ki, âilemizi, çocuklarımızı ve kütleyi yoğururken, millî ve mânevî değerlerin örgülestirdiği milletin bütününe şâmil bir terbiye sistemini esas alacak yerde, bün-yeye zıt birtakım ithâl formüllere ümit bağlamış durumdadır. Bu ise, imânımızdan, millî ruhtan, millî zevk ve anlayıştan kesilmek demektir; kendi kendimizi inkâr ederek yok olmamız demektir. Tabîî bu durumdan en çok zarar gören çocuktur; çünkü âile müessesesinin temelinde «çocuk» yatar. Çocuk, âile-nin şuurluluğu, millî ve mânevî değerlere bağlılığı nisbetinde, şuurlu, mazbut, millî ve mânevî değerlerini tanıyan ve koruyan bir varlık olur. Milleti teşkil eden âileler bu anlayışta olursa, elbette, millet de kurtuluşa erecektir.

O hâlde yapılacak şey nedir? Yapılacak şey, vakit geçirme-den, eğitimimizi, millî esaslara göre ve bütün kütleyi kucakla-yacak bir tarzda yeniden plânlamak olmalıdır. Eğer eğitim plân-laması uzmanlarımız, bu işi yaparken, örnek aldıkları, taklid etmeye uğraştıkları batılı memleketlerin kreşlerden başlayarak bütün eğitim ve öğretim müesseselerinin işleyiş tarzlarına bi-razcık dikkat etmiş olsalar ve her batılı memleketin kendi insa-nını yetiştirmeyi esas aldığı hakikatını görebilmiş olsalar, bi-zim, neden «millî ve mânevî değerler» diye ısrâr ettiğimizi

kavrayabilirler. Batılı, ister inansın ister inanmasın, Pazar gününü dinî bir gün ve Noel'i de hayâtı için vazgeçilmez bir olay olarak görür. Cemiyetin müşterek değerlerini, evinde ve çevresinde yaşar görmek, onun için, kendi millî varlığının bekâsı adına zarûridir. Buna, eğitimde, «örneklik» anlayışı ve arzusunun bir ifâdesi de denebilir; çünkü tartışılmaz ilmi bir hakikat vardır ki, o da, terbiyenin ancak görerek, yaparak ve yaşanarak gerçekleşeceğidir. Bu sebepten, devletin, herşeyden evvel, her türlü neşir vasıtasıyla âileden başlamak üzere, bütün kütleyi, millî ve mânevî değerlerimizin «îman» çekirdeği etrafında örgüleşmiş hakikatıyla temâsa geçirmesi ve eğitimimizi, bu anlayışla, yâni dinî formasyon ve ahlâkî hedef alan bir şekilde sür'atle vaz' etmesi icâb eder.

Ancak burada hemen belirtelim ki, dinî formasyonu gerçekleştirecek eğitim, yukarıdan beri göstermeye çalıştığımız gibi, din ve ahlâk bilgilerinden ibâret bir eğitim değildir. Bir zihniyet ve prensip mes'alesidir. İlme ve ilim zihniyetine, «tev-hid» açısından sâhib oluşturmaktır.

Bugün eğitimimiz de, din anlayışımız da, insanı yalnızca elle tutulan ve herşeyini maddeye göre çözmeye çalışan bir varlık olarak görmekte ve göstermektedir. Tabîi ve sosyal ilimler sâhasını uzmanlarına bırakıp, din alanına bir göz atacak olursak, karşılaşacağımız manzara şu olacaktır: Bugün gerek okullarda, gerek şu ya da bu isim altındaki kurslarda ve piyasada hâkim olan zihniyet, insanı ve dinî, en az kapitalizm ve marksizmdeki kadar maddeci ve çıkarıcı bir anlayışla ele almaktadır.

Okullar ve kurslardaki din ve ahlâk öğretiminde, Kur'ân-ı Kerim'in tâkib ettiği ve milletimizin tasavvuf süzgecinden geçirerek yüzyıllar boyu başarıyla temsil ettiği metod tâkib edilmediği ve insanların kalblerine, ruh dünyâlarına önem verilmediği için, bir müddet sonra din ilimlerini bilen; fakat imânın neş'esine, yaratıcı ve birleştirici gücüne erememiş olan bir nesil doğacaktır veyâ doğmuştur. Bugün kurulu bir makina gibi, durmadan kâide, emirler ve yasaklar öğreten din hocaları, kafalara fikir, kalblere sevgi, iman ve tasavvuf neş'esi ile yaradılışın ulvî sırrını koyamadıkları için, dinî, dolayısıyla mânevî değer-

leri «en aşağı idrak ve en basit hareketler ve şekiller seviyesine indirmişlerdir. Dini, maddeci, şekilci, faydacı bir sistem olarak izah ve takdim etmişlerdir. Şekil ve hareketlere şeriat adını vererek, maddeye ve bedene bir nevi kudsiyet izâfe etmişlerdir. Neticede ruh ve rûhî hazlar unutulmuş, onun yerine geçen bedenî hazlar, din ve ahlâkın kaynağını kurutmuştur.»¹⁹

O hâlde bizim için dinî formasyon, bilgiler ve şekiller toplamı değil, hayâtını ve varlığını İlâhî İrâde'ye teslim ederek her hareketini, her sözünü ibâdet hâline getiren atalarımızın duygusunu, şuûrunu ve irâdesini aksettiren bir anlayıştır. İnanma, sevgi ve saygı, bunun temel prensipleridir. Dinin bir kültür mücadelesi, yaşanan bir ahlâk, bir doğruluk yolu ve bir hizmet yarışı olduğunu idrâk etmektir. Dinin, Anadolu Türk'ünün varlığının esas sebebi olduğunu hatırdan çıkarmadan, bu varlığın mayasını yoğuran Yûnusların, Hacı Bayramların, Hacı Bektaşların ve Mevlânâların seslerine kulak vererek işe başlamak-
tır. «Allâh'ın ahlâkı» ile ahlâklanmak ve öylece yaşamaktır.

19 Emin Işık, aynı eser, s. 97.

ESKİ İSTANBUL

Göksu kıvrım kıvrımdır, sevdâlıymışcasına
Sandallarla uçarken bağrında nev-hayâller
Ustalıkla telleri okşar Tatyos Efendi
Mûsikî âhengiyle kıvrılır ince beller

İtrî'yi canlandırır o sihriyle nevâkâr
Ve taksîmi duyulur Tanbûrî Cemil Bey'in
Her nağmesi rûhuma nakşolur yavaş yavaş
Bir mevlevîhânede çalan yanık bir ney'in

Sâkîler al yanaklı gül dudaklı bir fidan
Dolar meyler boşalan gümüşten kadehlere
Mutrîpler bir makaamı bir makaama düğümler
Serin yağmurlar gibi yıldızlar iner yere

Yılmaz Soyer

XIX. ASIRDA BİR AMERİKAN SEFİRİNİN GÖZÜYLE TÜRKİYE

Dr. Orhan F. KÖPRÜLÜ

(İndiana Üniversitesi Osmanlı Târihi Eski Assoc. Profesörü)

Yıllardır çeşitli vesilelerle belirttiğimiz üzere memleketimiz hakkında yabancı dillerde yazılan pek çok eser, târihçilerimiz ve araştırmacılarımızca mechûl kalmıştır. Bu sütunlarda kısaca tanıtmağa çalışacağımız Samuel S. Cox'un **Diversions of a diplomat in Turkey** (New York 1887) adlı kitabı¹ da şimdiye kadar kaynak olarak kullanılmamış olanlardan biridir. Kitabın yazarı olan Samuel S. Cox, 1885'te Amerika'nın İstanbul sefirliğine tâyin edilmeden önce, evvelâ 1851'de sonra da General Lewis Wallace'ın sefirliği sırasında 1881'de olmak üzere İstanbul'u iki defâ ziyâret etmiş bir kimsedir. S. Cox, Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye sefirliğine getirilmeden evvel memleketinde Kongre âzâsı olduğu gibi, 1887 sonbaharında

1 Tespît edebildiğimize göre, bibliyografyalarda bu kitabın adına ilk olarak W.S. Monroe, **Turkey and the Turks** (London 1908), s. 325'de rastlanmaktadır. Daha sonraları ise Ermanno Armao, **Catalogo Ragionato Della Mia Biblioteca** (Firenze 1953), s. 295'de, Cox'un bu kitabının kısa bir tavsîfi de yapılmış olmasına rağmen meselâ Semâvî Eyice'nin **İslâm Ansiklopedisi**'ne yazdığı **İstanbul** maddesinin cidden iyi bir çalışma mahsûlü olan bibliyografyasında (C. V/2, s. 1214/144) S. Cox'un başka bir kitabından bahsedilmesine rağmen bu eserinden söz edilmez. Son zamanlarda ise **Bir Bibliyografya'nın tenkidi ve buna bâzı ilâveler I** (Türk Kültürü, nisan 1978, sayı 186) isimli makalemiz (s. 27)'de Samuel Cox'un kitabına da yer verilmiştir.

memleketine dönüşünden sonra da yine Kongre âzâlığında bulunmuştur.

Cox, kitabının başlarında, selefi General L. Wallace'ın II. Abdülhamid tarafından, İstanbul'a geliştinden ancak elli gün sonra kabul edildiği hâlde, kendisinin otuz gün sonra itimat-nâmesini takdim edebildiğini yazmakta (s. 6) daha sonraki sayfalarda pâdişah ve Abdülmecid hakkında çeşitli bilgiler vermektedir. Elimizdeki kitapta, bu kabul sırasında Yıldız Sarayı'nın duvarlarında çok güzel yağlı boya tablolar olduğundan ve bunları yapan ressamlardan bahsedilmektedir (s. 19). O sıralarda İstanbul'da bulunan Amerikan harp gemisi Quinnebaug'un bedâva olarak havuzlanması ve boyanmasından dolayı pâdişâha teşekkürlerini sunan yazar, daha sonraki sayfalarda İstanbul'u 1881'deki ziyâretinden bahsederken, bu husûsu **Orient Sunbeams**² isimli eserinde de yazdığını belirtmektedir (s. 24). Cox müteakıp sayfalarda, Abdülhamid'in husûsiyetlerinden, Yıldız'daki selâmlıktan burayı Hamdi Bey (müze müdürü) ile birlikte süsleyen New York'lu Mr. Elliot F. Shephard'ın pâdişâhı Nâmık ve Osman Paşalarla birlikte açık bir arabada gösteren resminden bahsetmektedir (s. 34).

Pâdişâhın, daha 1881 senesi sonunda, İstanbul'daki Amerikan sefirinden, Amerikan ateşli silâhlarını gösteren bir albüm istediğinden haberdar olan Cox, Amerikan dışişleri bakanı Mr. Bayard'dan, sultânın merâkını tatmîn için Amerika'nın son 1880 nüfus sayımıyla âlâkalı çeşitli istatistikleri de ısrarla talep etmiş, neticede ağırlığı 300 kiloya yaklaşan bu malzemeyi 16 Mayıs 1886'da sultâna takdime muvaffak olmuştu (s. 37 ve devamı). Amerikan sefiri, bir memleketin ilerlemesi için istatistikî bilgilerin şart olduğuna kanaat getiren II. Abdülhamid'in, sadrâzam Kâmil Paşa'dan bunu sağlamak için bir komisyon toplamasını istediğini yazar (s. 44). Bu satırlar dikkatle gözden geçirilecek olursa, pâdişâhın her türlü yeniliğe ne kadar açık bulunduğu kendiliğinden meydana çıkmaktadır. Kitabının VI. bölümünde, İstanbul'daki sosyal hayattan da söz eden Amerikan sefiri, kadınların her vesile ile çeşitli ziyâretlerde

2 Cox'un henüz göremediğimiz bu eseri, öyle zannediyoruz ki 1881 ile 1887 seneleri arasında yayınlanmış olmalıdır.

bulunduklarını, pâdişâhın ise bir bakıma halkının esiri olduğunu kaydeder (s. 46). S. Cox, Hamdi Bey'in tek Türk ressamı olduğunu ve eserlerinin büyük bir değer taşıdığını söyler (s. 48). O, 29 Mayıs 1886'da Yıldız'daki akşam yemeğinden, bu arada ziyâfette hazır bulunan o devrin ünlü Alman kemancısı Vilhemj'in pâdişâh sofrasında yer aldığından sonra da verdiği konserden söz etmektedir (s. 54 ve devâmı). Cox'un kitabında, Abdülmecid'in 1853'te Papa IX. Pius'a gönderdiği elmaslarla süslü eyeri'n hikâyesi (s. 59) XIX. yüzyıl ortalarında hristiyan dünyâsıyla olan münâsebetlerimiz bakımından dikkate değer. Yine Cox'un belirttiğine göre, New York Belediye reisi olan Mr. Hewit bir kaç sene önce İstanbul'a geldiğinde II. Abdülhamid'le yakın bir dostluk kurmuş olup, pâdişâhın kendisine yol-ladığı gâyet mühim kitaplara karşılık, o da sultana Tiffany'den aldığı çok güzel işlemeli bir vazo ile sigara şeklinde bir kibrit kutusunu kendisi vâsıtasıyla pâdişâha takdim etmiştir (s. 64). Amerikan sefiri, kitabının daha sonraki sayfalarında ana hat-larıyla Osmanlı târihinden bahsetmektedir (s. 76-89). Cox'un, V. Murad'ın pâdişâh olmadan önceki hayâtı hakkında yazdıkları eski sultânın şahsiyetini anlamak bakımından epeyce mü-himdir. Sefire göre, o, yazlarını geniş arâzisi bulunan Büyük-ada'da geçirir, orada Danté'yi okur, Rossini'yi de çalarmış (s. 107-110).

Bakû'de daha 1883'de bol miktarda petrol çıktığını (s. 156) yazan Cox, İstanbul limanına hiç bir geminin petrol getireme-diğini, petrolün Paşabahçe'deki depoya boşaltılıp oradan kayık-larla şehre yollandığını yazar. Kitabının müteakıp sayfalarında, çeşmelerden suyun Amerikan tenekeleriyle taşındığını bildiren ve bu husûsu İstanbul'da yerleşmiş olan Fransız generali Clu-seret'in odasında bulduğu yağlı boya skeçlerle (s. 159 ve devâ-mı) tevsik eden Cox, Türkiye'nin o yıllardaki petrol durumu-nu da açıklığa kavuşturmaktadır. Amerikan sefirinin verdiği rakamlara göre, Bakû'den İstanbul'a 1 Ocak 1885'ten, aynı yılın 30 Eylül'üne kadar cem'an 13.254 ton petrol getirilmiştir. Bunun 6.334 tonu İtalyan, 3.747 tonu Avusturya, 3.173 tonu da Yunan gemileriyle taşınmıştır (s. 165). Yazar, 1885'te Amerika'dan Türkiye'ye ithâl edilen petrolün ise 256.870 kutu (case) oldu-ğunu kaydederek, Amerikan petrolünün toptan fiyatının kutu

başına 3-4 kuruş (13-18 cent) arasında olduğunu ve bu fiyatın Rus petrolünden daha pahalı bulunduğunu bildirmektedir (s. 166).

Cox'a göre 1851 Türkiye'siyle 1885 Türkiye'si arasında büyük bir değişme ve ilerleme olup, Türk askeri de sıhhatlidir (s. 175 ve devâmı). 1886'da tatilini geçirmek için hükûmetinin müsâadesiyle Mısır'a giden Amerikan sefirinin oradan dönerken, Türkiye yüksek komiseri Gâzî Muhtar Paşa'nın³ karısının, kendisine çok süslü bir şekilde paketlenmiş nâdide meyveler hediye ettiğini, bunlar arasında ananasın da bulunduğunu kaydetmesi (s. 178), devletin ileri gelenleri arasında ananasın ayrı bir yer tuttuğunu açıkça göstermektedir⁴. Cox kitabında, Türkiye'deki rumların servetlerini daha ziyâde pamuktan sağladıklarını, İstanbul'da 45 bin, İzmir'de 25 bin müsevî bulunduğunu (s. 189), Türkiye'de 6 tâne İbrânîce gazete çıktığını belirtip bunlardan **La Burma Esperanza**'nın İzmir, **La Epoca**'nın ise Selânik'te yayınlandığını yazar (s. 197). Eserinin müteakıp sayfalarında, müellif Amerika'dan Türkiye'ye husûsî vazife ile gelen Goodell, Dwight, Shauffer, Holmes gibi misyonerlerden Dr. Hamlin⁵ ile Amerikan sefiri komodor Porter⁶'den (s. 292) söz ettiği gibi, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde faaliyet gösteren Amerikan müesseselerinin tafsîlatlı bir listesini de verir. Sefirin

3 **İslâm Ansiklopedisi**, Muhtar Paşa (M. Câvid Baysun) maddesinde, Gâzî Ahmed Muhtar Paşa'nın bu sıralarda Mısır'da vazifeli olduğundan bahsedilmezse de Emine Foat Togay'ın **Three Centuries Family Chronicles of Turkey and Egypt** (London 1963, s. 27)'de büyük babası hakkında verdiği mâlûmat Cox'u doğrulamaktadır.

4 Karşılaştırınız Orhan F. Köprülü, **Fuad Paşa** (Keçecizâde) maddesi **İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul 1947, C. IV, s. 680)'nde zikri geçen husûsî mektuplarında Fuad Paşa'nın karısına ananas gönderdiği yazılıdır.

5 Cyrus Hamlin'in **Among the Turks** (New York, 1878)'ü Amerika'nın, Türkiye'deki misyoner faaliyetleri hakkında mühim bir eser olup, bunun 2. tabı **My Life and Times** (Boston, 1893) ismiyle yayınlanmıştır.

6 Türkiye'ye gönderilen ilk Amerikan sefiri (müsteşarı) olan komodor David Porter'in, İstanbul'dan New York'daki bir dostuna yazdığı mektupların bir araya getirilmesinden meydana gelen eseri **Constantinople and its Environs in a Series of Letters** (New York, 1835, 2 cilt) adıyla neşrolunmuştur.

verdiği rakamlara göre, o zamanki Osmanlı İmparatorluğu hudutları içinde bulunan Suriye ve Mısır da dâhil olmak üzere çeşitli Amerikan mekteplerinde okuyan talebe sayısının 25.171 olduğunu (s. 295 ve devâmı) düşünecek olursak bu rakâmın o günün şartları içinde çok büyük bir ehemmiyet taşıdığı kendiliğinden meydana çıkar. Kitabında Nasreddin Hoca fıkralarına da yer veren (s. 334 ve devâmı) Amerikan sefiri, gazete müvezzilerinin tıpkı New York'taki gibi gazetelerini sabah, akşam bağırarak sattıklarını dükkânlarda toplanan pek çok kimsenin gazete okuduğunu (s. 386) yazmakta, Türk askerini de uzun uzadıya medhetmektedir (s. 398). İstanbul'daki kayıklara da kitabında yer ayıran Cox, 1851'de İstanbul'a ilk geldiği zaman şehrin Avrupa ve Asya yakası arasında çalışan 80.000 kayığın mevcut olduğunu, buharın keşfiyle aradan 36 yıl geçtikten sonra bu kayıkların şimdi belki 25.000'den bile az olduğunu bir çoğu kirâlanabilen bu sandalların «kırlangıç» adını taşıdığını yazar (s. 404). Sefirin verdiği bu rakamlar, mübâlâgalı bile olsa, İstanbul'daki kayıkların tahminlerimizin çok üstünde olduğunu açıkça göstermektedir. Kitabının müteâkıp sayfalarında, kayıkçıların daha çok Rum olduğunu (s. 406), Boğaz'da on dakikada bir geçen buharlı gemiler işlediğini (s. 408) belirten Cox, Amerikan sefâretine âit 35 ayak (11 metre kadar) uzunluğunda, 170 kilo ağırlığındaki ve artık kullanılmayan kayığı bir hayli yazışmadan sonra Washington'daki Millî müzelerine naklettirmeğe muvaffak olduğunu bildirir (s. 415 ve devâmı).

Cox'un Türkiye hakkındaki bâzı görüşleri cidden üzerinde durulmağa değer bir mâhiyet taşımaktadır. Amerikan sefirine göre, Türkiye demokratik ve cumhûriyetçi bir cemiyettir; ilk bakışta meşrûti bir monarşi olmasına rağmen, babadan oğula geçen bir asâletin mevcût olmaması Türkiye'yi Avrupa'nın kötü taraflarından korumuştur (s. 487). O, kitabının daha sonraki sayfalarında ise, 1851 ile 1886 arasında İstanbul'da çok şeyin değiştiğini, çeşitli sâhalardaki terakkînin kolayca görülebildiğini, bu arada mevcût olmayan talika (bir cins araba)'lara şimdi bol bol rastlanabildiğini (s. 512), 1886'larda Saray'daki 150 kadının aşılarmış olduğunu, bunların kullandıkları eşyânın değiştiğini, diş fırçası kullandıklarını ve diğer bir takım husûsiyetlerini, Saray'a hem artist hem de hoca olarak giren Mrs.

Walker'a dayanarak nakletmektedir (s. 512 - 520). Amerikan sefiri, Türkiye'de esirliğin ancak ismen bulunduğunu, esirlere karşı bir zulüm ve hakâret olmadığını yazmaktadır (s. 541 ve devâmı). Cox, hâtıralarında, II. Abdülhamîd'in maârifî ciddî bir şekilde ele aldığını ve talebe adedinin devamlı sûrette arttığını söyleyerek (s. 558 ve devâmı), Türkiye'de herkesin hattâ bir esirin bile en mühim mevkilere yükselebilmesine, sadâret de dâhil olmak üzere, hiç bir mânî bulunmadığını (s. 560) âdetâ imrenerek belirtmektedir. S. Cox, kitabının sonlarına doğru Türkiye'nin büyük yeraltı zenginliklerine mâlik olduğunu, bunları işletebildiği zaman memleketin çok büyük bir istikbâle namzet görüldüğünü açık ve kesin bir şekilde ifâde etmektedir.

Cox'un elimizdeki eserinin tetkiki, şahsî müşâhedeleri dışında, kendisinin Türkiye hakkında yazılmış bir takım kitaplardan faydalandığını da göstermektedir. Bunlar içinde Knolles'ün (**History of Ottoman**, London 1610) (s. 99), Miss Pardoe'nun **City of the Sultan** (s. 49), Ahmed Cevad'ın «kıyâfetler hakkındaki» (s. 89) kitapları ve Amicis'in eseri (s. 387) çok bilinen ve dâimâ kullanılan kaynaklar ise de Mrs. Walker'ın, tam ismi verilmeyen Şark hayâtına âit kitabı (s. 517), New Jersey'li James M. Ludlow'un, **The Captain of the Janizaries** (s. 121)'i ile binbaşı Johnson'un 1886'larda Londra'da yayınlanmış olan **On the track of the Crescent** (s. 608)'i fazla bilinen ve kullanılmış eserler değildir.

Yazımıza son vermeden önce, Cox'un bahis mevzûu eserinin, XIX. yüzyıl Osmanlı târihi için yararlanabilecek bir kaynak olduğunu, bu itibarla Türkçe'ye tercümesinin gerekli bulunduğunu bir defâ daha belirtmek isteriz.

TÜRK'ÜN ŞEREF MADALYASI : FETİH HADİSİ

Ali YARDIM

Giriş:

İnsan vücûdunun hayâtî önem taşıyan hassas organları ve merkezleri olduğu gibi, yer yüzünün de aynı ölçüde önemli ve nâzik bölgeleri mevcuttur. İstanbul, yer yüzünün o nâzik bölgelerinden birisidir ve belki de birincisidir.

I. Napolyon'un bir sözü vardır: «...İstanbul, başlı başına bir memlekettir. Kim orayı elde ederse, dünyâya hükmeder.»¹

XIX. asır başlarında söylenen bu söz, dün ve dünden önce ne kadar geçerli idiyse, bugün de, bu geçerliliğini, bütün tâze-liği ile aynen korumaktadır.

Bir fikrin, bir îman ve ideolojinin coğrafi bakımdan teminat altına alınabilmesi için, onun, stratejik emniyetinin sağlanması gerekmektedir. İnsanlığın hiç de hayrına olmadığını bildiğimiz gayrimeşrû ideoloji ve sistemler bile, ayakta durabilmek ve hattâ genişleyip yayılabilmek için, hayâtî önem

¹ Djuvara, Türkiye'yi Parçalamak İçin 100 Plân, Ter.: Yakup Üstün, s. 146, Ankara 1978.

taşıyan bu jeopolitik noktaları elde etmeyi hedef edinmektedirler. Nitekim çağımızın milletlerarası çatışmalarında, uçsuz bucaksız düz ovaların değil de; hep, tepelerin, nehirlerin, kanalların ve boğazların kavgasının yapıldığı görülmektedir.

Kaldı ki, bütün dünyâ insanlığına söyleyecek sözü, götürecektir mesajı olan «İslâm İmânı»nın da, kendi iman coğrafyası konusunda bir görüşü, bir plân ve politikası olmalıydı ve vardı da... Bunları, kısa ve uzun vâdeli oluşlarına göre, iki grupta değerlendirmek mümkündür. Ancak, burada onları teker teker ele almak, şu anda bizi, varmak istediğimiz hedeften çok uzaklara götürebilir. Şu kadarını ifâde edelim ki, Asr-ı Saâdet döneminde, Peygamber (s.a.) Efendimiz tarafından fethedilmek üzere hedef gösterilen yerler bir hayli yekûn tutmaktadır². Bunların büyük çoğunluğu, Şam ve civârı, Irak ve havâlisi, Kistrâ'nın tantanalı ve debdebeli saltanat ülkesi İran ve çevresi gibi, merkeze yakın, elde edilmesi nisbeten kolay ve stratejik önemi ikinci plânda kalan yerlerdir.

Bunlar arasında, fethi uzun vâdede gerçekleştirilebilecek olan ve fakat İslâm adına muhakkak fethedilmesi gereken bir şehir bulunmaktadır; Bizans'ın baş şehri K o s t a n t i n i y e !.

Asr-ı Saâdet döneminde, Peygamber (s.a.) Efendimiz'in önderliğinde, Arap Yarımadası çemberi içinde İslâm Birliği sağlanıp, yeni kurulan İslâm Devleti'nin sağlam temelleri atılınca, bu çemberi yarma ve dışarı taşıma fikri ortaya atılır olmuştur. Nitekim, Resûlullah Efendimiz'in ashâbının, zaman zaman, «Önce, İstanbul mu, yoksa Roma mı fethedilecektir?» şeklinde, İslâm coğrafyasının geleceği hakkında sorular sorduklarını görüyoruz. Meselâ, Ebû Kabîl³ isimli bir bahâdırın verdiği haber şöyledir :

2 Bkz. el-Hâkim, el-Müstedrek, C. IV, s. 425, 426; Heysemî, Mecme'u'z-Zevâid, C. VI, s. 211 vd.; İbn Hacer, el-Metâlibü'l-Âliye, C. IV, s. 336.

3 Mısırlı olan Ebû Kabîl, tâbiûn neslindendir. Emevîler devrinde Rodos kuşatmasına katılmıştır. Kahramanlıklar konusunda geniş bilgi sâhibidir. Hicrî 128 târihinde (M. 745) Nil Deltası'nda vefât etmiştir. Bkz. Tehzîbü't-Tehzîb, C. III, s. 72-73.

«Biz, ashabdan Abdullah b. Amr'ın (ö : 65/684) bulunduğu bir toplulukta, İstanbul ve Roma'nın fethi konusunu müzâkere ediyorduk. Bu arada Abdullah b. Amr, tuttuğu hadis notlarını sakladığı, kulpları da bulunan, sandığı istetti. Kapağını açtı. Ve, içinden bir evrak çıkararak şöyle dedi :

Biz, Resûlullah Efendimiz'in huzurlarında not tutar, söyledikleri hadisleri yazardık. Bir defâsında, içimizden birisi sormuştu :

— «Yâ Resûlallah! Önce hangi şehir fethedilecektir : Kostantiniye mi, yoksa Roma mı?»

Peygamber (s.a.) Efendimiz :

— «Önce, Herakliyüs'ün şehri, yâni Kostantiniye fethedilecektir.»⁴ buyurdular.

Peygamber Efendimiz, pek çok şehir ve ülkenin fethedileceğini sâdece işâret ederlerken, sıra İstanbul'a geldiğinde, «Onu fetheden kumandana ne mutlu» buyurarak, İstanbul'un fethine ayrı bir ağırlık verirler. İşte, Resûlullah (s.a.) Efendimiz'in bu hususdaki müjdeli haberlerine «*Fetih Hadîsi*» diyoruz.

FETİH HADİSİNİN METNİ, TERCÜMESİ VE KELİMELERİNİN TAHLİLİ

Fetih Hadîsi'nin metni, eldeki bütün kaynaklarda aynı lâfızla rivâyet edilegelmiştir. Rivâyetler arasında bir değişiklik yoktur⁵. Bu durum, hadîsimizin, Risâletpenah Efendimiz'in mübârek ağızlarından çıktığı şekliyle aynen tesbit edildiğini göstermektedir. Metnin, lâtin harfleri ile yazılışı şöyledir :

«*Le tûftehanne'l-Kostantiniyye. Ve le ni'me'l-emîru emî-ruhâ, ve le ni'me'l-ceyşü zâlike'l-ceyş.*»⁶

4 Ahmed b. Hanbul, Müsned, C. II, s. 176; Hâkim, el-Müstedrek, C. IV, s. 422; Heysemî, Mecme'u'z-Zevâid, C. VI, s. 219.

5 Sâdece, Müsned'in matbû nüshasında, «*ve le ni'me'l-emîr*» ifâdesi, «*fe le ni'me'l-emîr*» şeklindedir. İbn Kaani' nüshasında ise, te'kid edâtı olan «*lâm*»lar yoktur.

6 Kaynakların hepsinde, hadis metninin sonunda, ikinci râvî Abdullah b. Bîşr'in şu meâldeki bir ifâdesine yer verilir : «*Mesleme*

Tercümesi:

«Kostantiniye (İstanbul) muhakkak fethedilecektir... Onu fetheden kumandan ne güzel kumandandır; ve onu fetheden ordu ne güzel ordudur!...»

Gerek bu konuya dâir neşriyattan okuduklarımız ve gerekse çeşitli şahıslardan zaman zaman dinlediklerimiz, bizi, hadis metninde geçen kelimeler üzerinde durmağa sevketti: *Fetih*, *Kostantiniyye*, *Ni'me*, *Emîr* ve *Ceyş* kelimeleri, hadis metninin çatısını kuran kelimelerdir... İfâde, askeri bir üslûp taşımaktadır. Kelimelerin dizilişindeki âhenk ise, bir icâz şaheseridir. Yaptığımız tercümeler, aslının yanında, son derece yetersiz, cansız ve sönük kalmaktadır. Her şeye rağmen bu kelimeleri teker teker ele almak, hem metni daha yakından anlamağa, hem de tercümeler arasındaki küçük değişikliklerin nereden kaynaklandığını görmeğe yardımcı olacaktır:

a) *Fetih*: Lûgat mânâsı ile «kapalı nesneyi açmak» demektir. Askeri bir tâbir olarak, «Küffardan zorla ülke ve memleket almak» mânâsında kullanılır; zafer ve nusret anlamına gelir. Bir başka deyişle «*Fetih*; bir ülkeyi, bir şehri harp veya sulh yoluyla ele geçirmek ve kapılarını İslâm'a açmak» şeklinde ifâde edilebilir. Bu işi yapana da «*Fâtih*» denir. Bu hâliyle «*Fetih*» ve «*Fâtih*» tâbirleri, dinî muhtevâlî kavramlardır.

Ülke almanın, İslâm adına yapılmayan şekline ise «*İstîlâ*» denmektedir.

b) *Kostantiniyye*: Bizans'ın taht şehrinin Arapça telâffuzudur. Bu isim, fetihden sonra, sikkelerde ve devletin resmi evrâkı üzerinde kullanılmakta devâm etmişse de, onun, artık yeni sâhiplerinin dilindeki adı «*İstanbul*» dur.

c) *Ni'me*: Arapçada, çekimi olmayan bir fiil kalıbıdır. Buna, gramer dilinde «ef'âl-i medih» (övgü fiili, verbe de louange) denir. Övgüye lâyık görülen şahıs veya eşyâ için kullanılır. Tek karşılıkla tercüme edilmesi mümkün değildir: Ne

b. Abdülmelik (ö: 120/738) beni çağırdı ve bana bu hadisi sordu. Ben de kendisine naklettim. Bunun üzerine Mesleme, o sene, Kostantiniye'yi fethetmek üzere sefere çıktı.»

iyi, ne güzel, ne hoş, ne mutlu... gibi ifâdelerle tercüme edilebileceği gibi, övülenin durumuna ve dilimizin özelliğine göre, başkaca övgü ifâdeleriyle de karşılanabilir.

d) *Emîr*: Bunun, Asr-ı Saâdet'i tâkip eden çağlardaki Türkçe karşılığı «*Bey*» (Beg)'dir. Harekâtı idâre eden, kumandayı elinde bulunduran şahsın ünvânıdır. *Ordu Kumandanı* demektir. Emîrül-Ümerâ da, «*Beylerbeyi*» Başkumandan oluyor.⁷

e) *Ceyş*: Kelime olarak; kaynamak, galeyan hâlinde olmak, gözün yaşı taşıp dökülmek... gibi anlamlar taşır. Bir terim olarak, «*Asker, Ordu*» demektir. Kelimenin aslı, kaynamak ve galeyan hâlinde olmak anlamına geldiği için, bu mânâyı dikkate alarak, «*harbe veyâ sâir yere giden asker*»e ceyş demişlerdir. Dilimizde bugünkü karşılığı «*Silâhlı Kuvvetler*»dir.

Peygamber (s.a.) Efendimiz, bu hadîsi ile, fethedilmek üzere İstanbul'u hedef göstermiş; ve onu fethedecek kumandanı ve ordusunu tebci ve tebrik eylemiştir.

METNİN YAZILI KAYNAKLARI

Fetih Hadîsi'nin yazılı kaynaklarını tesbît ederken, Hadis ilminin kendi ölçüleri içinde, kaynak değeri olan eserleri ele aldık. Ayrıca, bu kaynakların, İstanbul fethinden önce ortaya konmuş olmasına da, bilhassa dikkat ettik. Kaynak değeri olan eserlerden maksadımız, hadis metinlerini senedleri ile birlikte veren ilk devir hadis kitapları ile, sahâbenin hayâtını ve Resûlullah Efendimiz'den yapmış oldukları rivâyetleri değerlendiren eserlerdir. Ancak, bir iki eserle, bu ölçüyü aştığımız da oldu.

Bilindiği gibi, yazılı vesîkaların eskiliği, yâni bir sözün ve-yâ haberin çıkış noktasına yakınlığı, o vesîkanın târihi önemini arttırır. Hadis metinlerine âit sistemli yazılı kaynaklar, hicri ikinci yüzyılın ilk yarısı sonlarında verilmeğe başlar. Bu ilk verimlerin bir kısmı günümüze kadar gelmişse de, bir çoğunun, sâdece isimlerini ve kısmen muhtevâlarını bilmekteyiz.

⁷ Bkz. İslâm Ansiklopedisi; Bey (Beg), Emîr ve Emîrül-ümerâ maddeleri.

Günümüze kadar gelenlerin de, büyük çoğunluğu hâlâ yazma durumundadır.

Yazmaların tam olarak tesbiti ve incelenmesi ise başlı başına bir çalışmayı gerektirmektedir. Biz, imkânlarımız ölçüsünde, bunların, bir kısmını tarayabildik. Bunları, bu konu ile yakından ilgilenen, fakat araştırma imkânı bulamayan aziz okuyucularımızın bilgilerine, üç grup hâlinde sunuyoruz. Bu arada, birisi yazma üçü basma olan dört eserden alınmış fotokopileri de ayrıca ilâve ediyoruz :

A) Matbû Kaynaklar:

- 1) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. IV, s. 335, Kahire 1313. (Fotokopi : 1)
- 2) Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, C.I, kısım: II, s. 81, Haydarâbad 1362. (Fotokopi : 2)
- 3) Hâkim, en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, C. IV, s. 422, Haydarâbad 1335. (Fotokopi : 3)
- 4) İbn Abdilberr, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, C. I, s. 148, Mısır 1328. (el-İsâbe'nin kenarında basılmıştır)
- 5) İbn'ül-Esir, *Üsd'ül-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, C. I, s. 189, Mısır 1280.
- 6) Heysemî, *Mecme'u'z-Zevâid ve Menbe'u'l-Fevâid*, C. VI, s. 218, Beyrut 1967.
- 7) İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, C. I, s. 157, Nu: 685, Mısır 1328.
- 8) Suyûtî, *el-Câmi'u's-Sağîr*, * C. II, s. 123, Mısır 1373.

حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا عبد الله بن محمد بن أبي شيبه وسامته أن أبا عبد الله بن محمد بن أبي شيبه قال ثنا زيد بن الحباب قال حدثني الوليد بن المغيرة العافري قال حدثني عبد الله بن بشر الخثعمي عن أبيه أنه سمع النبي صلى الله عليه وسلم يقول لتفتحن القسطنطينية فلنعم الأمير أميرها ولنعم الجيش ذلك الجيش قال فدعاني مسلة بن عبد الملك فسألتني فحدثته فخر القسطنطينية

Fotokopi : 1) Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. IV, s. 335, Kahire 1313.

* Bu eser, her ne kadar İstanbul'un fethinden bir müddet sonra yazılmışsa da, çok yaygın bir şöhrete sâhip olduğu için listeye alınmıştır.

۱۷۶۰ - بشر الغنوی، قال لی محمد بن العلاء قال: حدثنا زید

ابن حباب حدثنا الولید بن المغيرة الماعری عن عیید بن بشر الغنوی
عن ابيه سمع النبي صلى الله عليه وسلم يقول: لتفتحن القسطنطينية
و لنعم الأمر امرها و لنعم الجيش ذلك الجيش، فدعاني مسامة بن
عبد الملك فحدثته فقرأها

Fotokopi : 2) Buhârî, et-Târihu'l-Kebîr, C. I, kısım : II, s. 81,
Haydarâbad 1362.

﴿اخبرني﴾ عبدالله بن محمد الدورقي ثنا محمد بن اسحاق الامام شاعبدن عبدالله الخزازي حدثني الوليد بن
المغيرة حدثني عبدالله بن بشر الغنوي حدثني ابي قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم يقول لتفتحن
القسطنطينية ولنعم الامير اميرها ولنعم الجيش ذلك الجيش قال عبدالله فدعاني مسلمة بن عبد الملك فسألتني عن
هذا الحديث فحدثته فقرأ القسطنطينية * هذا حديث صحيح الاسناد ولم يخبرنا به *

Fotokopi : 3) Hâkim en-Nisâbüri, el-Müstedrek ale's-Sahihayn,
C. IV, s. 422, Haydarâbad 1335.

B) Yazma Kaynaklar :

1) Bezzâr, Müsned. Fetih Hadisi'nin bu eserde de yer
aldığını Heysemî haber vermektedir. Ancak, eserin, Köp-
rülü Kütüphânesi ile (Nu : 426) Murad Molla Kütüphânesi'nde
(Nu : 572) kayıtlı bulunan her iki Türkiye nüshası, maalesef
eksiktir. Hadisimizin yer aldığı cilt bulunamamıştır.

2) İbn Kānî' (Abdûlbâkî b. Kānî'), Mu'cemü's-Sahâbe,
yaprak : 13a, satır : 13-16, istinsah târihi : 464, Köprülü Kü-
tühphânesi Nu : 452.

3) Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebîr, C. I, yaprak : 83a, satır :
7-10, istinsah târihi : 599, Topkapı Sarayı III. Ahmed Ktp. Nu :
465/1-2. (Fotokopi : 4)

بشرا الفئوي

حدثنا معاذ بن المنيب بن علي بن المدينى وحديثنا الحسين بن إسحق السمرى بن علي بن أبي شيبة قال لا بد من الجواب من الوليد بن أبي الغيرة الجاهلي حديثنا عبد الله بن بشير الفئوي حديثنا أبي سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول لعن الفسطنطينيه ولعن الأميرها ولعنهم الجيش ذلك الحديث ودعاني مسلم بن عبد الملك فسألني عن هذا الحديث فحدثته به وعز ذلك السنة

Fotokopi : 4) Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr, C. I, yaprak: 83a, satır: 7-10, istinsah târihi: 599, Topkapı Sarayı III. Ahmed Kütüphânesi Nu: 465/1 - 2.

4) İbn Manda (Muhammed b. İshâk), *Esmâü's-Sahâbe*, yaprak: 117a, satır: 21, Köprülü Ktp. Nu: 242.

5) Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, C. I, yaprak: 94b, sondan üç satır, istinsah târihi: 551, Topkapı Sarayı III. Ahmed Ktp. Nu: 497/1.

C) Eserlerini Görme ve İnceleme İmkânı Bulamadığımız Muhaddisler :

1) *Ali İbnü'l-Medîni* : Aslen Medîneli olup sonradan Basra'ya yerleşen bu muhaddisin 200 civârında eser meydana getirdiği söylenir. Hadis sâhasındaki mevkiini anlatırken, Buhârî onun hakkında şöyle der : «Hayâtımda, hiç kimsenin karşısında kendimi küçümsemişim olmamıştır. Ancak, Ali İbnü'l-Medîni tek istisnâdır». Taberânî rivâyeti onun kanalıyla yapılmıştır. Eserlerini göremedik⁸.

2) *Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe* : Yukarda adı geçen muhaddislerden Ahmed b. Hanbel ve Ebû Nu'aym rivâyetleri bu muhaddis kanalıyla nakledilmiştir. Onun «*Musannaf*» isimli eseri günümüze kadar gelmiştir. Ne var ki, Nûruosmâniye (Nu: 1215-1221), Murad Molla (Nu: 601-608) ve Topkapı Sarayı III. Ahmed (Nu: 498-502) Kütüphânelerinde kayıtlı bulunan nüshalarını ancak görmekle yetindik. Baştan sona tarama fırsatı bulamadık.

8 Bkz. Zehebî, Tezkiretü'l-Huffâz, C. II, s. 428 vd.; İbn Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb, C. VII, s. 349 vd.; Kettânî, er-Risâletü'l-Müstatrafe, s. 127; Ziriklî, el-A'lâm, C.V., s. 262; Sezgin, GAS, C. I, s. 108.

3) *Osman İbn Ebî Şeybe* : Bir önceki muhaddisin ağabeyidir. Taberânî, İbn Kâni' ve Ebû Nu'aym rivâyetleri, onun mârifetiyle nakledilmiştir. « *M ü s n e d* » isimli eseri ile ün yapmıştır. Eserinin, günümüze intikâl eden nüshasını tesbit edemedik.

4) *Muhammed b. Osman İbn Ebî Şeybe* : Bir önceki muhaddisin oğludur. Ebû Nu'aym rivâyeti onun kanalıyla yapılmıştır. Şeybe Oğulları diye ün yapmış Kûfe'li bir âileye mensûb oluşu, onun, zengin bir hadis kültürü ile yetişmesini sağlamıştır. Hadis ve hadis râvileri hakkında geniş bilgisi olduğu, son derece faydalı eserler te'lif ettiği büyük bir « *T â r i h* » kitabı bulunduğu kaydedilir⁹.

5) *İbn Nâciye* (Abdullah b. Muhammed) : Ünlü muhaddislerdendir. « *M ü s n e d* » adlı 132 bölümlü büyükçe bir eserinin olduğu kaydedilir. İbn Kâni' rivâyetinde ismi geçen bu zâtın, adı geçen eserinin bilinen nüshasını tesbit edemedik¹⁰.

6) *el-Ğutrîfî* (Muhammed b. Ahmed) : Ebû Nu'aym'ın rivâyet zincirinde yer alan bu zât, aynı zamanda ordu kumandanlığı da yapmış, ileri yaşlarda Cürcan'da vefât etmiştir. Kaynaklarda ismi kaydedilen « *es-Sahîh ale'l-Mesânîd* » adlı eserine rastlayamadık.¹¹

İlk devirlerde Fetih Hadîsî'ni rivâyet eden ve eserlerine alanların isimlerini daha da çoğaltmak mümkündür. Ancak, daha fazla sıralamanın pratikte faydası olmayacağını düşünerek, bu kadarla yetiniyoruz.

KAYNAKLARIN TÂRİHİ SEYRİ

Yukarda üç grup hâlinde verdiğimiz kaynakların târihi ve ilmi değerini teker teker ele almak istemiyoruz. Burada sâdece, müelliflerinin doğum-ölüm târihlerini vererek, vefât târih-

9 Bkz. Zehebi, *Mizânü'l-İ'tidâl*, C. III, s. 642 vd.

10 Bkz. Tezkiretü'l-Huffâz, C. II, s. 696; Esmâü'l-Müellifin, C. I, s. 443; el-A'lâm, C. IV, s. 262.

11 Bkz. Tezkiretü'l-Huffâz, C. III, s. 971; Esmâü'l-Müellifin, C. II, s. 50; Keşfü'z-Zunûn Zeyli, C. II, s. 64; Mu'cemü'l-Müellifin, C. VIII, s. 254; Sezgin, GAS, C. I, s. 203.

lerine göre bir listesini sunacağız. Böylece, hadisimizin, gerek Peygamber Efendimiz'den kaç sene sonra, gerekse Fetih'den kaç sene önce zapta geçirilmiş olduğunu mukâyeseli olarak görmemiz mümkün olacaktır.

Bilindiği gibi, Resûlullah Efendimiz'in bu dünyâyâ vedâ edişleri, hicrî 11 milâdî 632 târihindedir. İstanbul'un fethi ise, hicrî 857 milâdî 1453 senesinde gerçekleşmiştir.

<i>Muhaddisin İsmi</i>	<i>Doğum-Ölüm Târihleri (Hicrî) (Milâdî)</i>
1) Ali İbnü'l-Medîni	(161 - 234/777 - 849)
2) Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe	(159 - 235/775 - 849)
3) Osman İbn Ebî Şeybe	(156 - 239/773 - 853)
4) Ahmed b. Hanbel	(164 - 241/780 - 855)
5) Buhârî	(194 - 256/810 - 870)
6) Bezzâr	(? - 292/ ? - 905)
7) Muhammed b. Osman İbn Ebî Şeybe	(? - 297/ ? - 909)
8) İbn Nâciye (Abdullah b. Muhammed)	(? - 301/ ? - 914)
9) İbn Kâni' (Abdûlbâki)	(265 - 351/879 - 962)
10) Taberânî	(260 - 360/873 - 971)
11) Ğitrifi (Muhammed b. Ahmed)	(? - 377/ ? - 987)
12) İbn Manda	(310 - 395/922 - 1005)
13) Hâkim en-Nisâbûrî	(321 - 405/933 - 1014)
14) Ebû Nu'aym el-İsfahânî	(336 - 430/947 - 1038)
15) İbn Abdilberr	(368 - 463/978 - 1071)
16) İbnü'l-Esir	(555 - 630/1160 - 1233)
17) Heysemî	(735 - 807/1334 - 1404)
18) İbn Hacer el-Askalânî	(773 - 852/1371 - 1448)
19) Suyûtî	(849 - 911/1445 - 1505)

FETİH HADİSİNİN SİHHAT DERECEŚİ

Eldeki bütün kaynaklarda, Fetih Hadisi'nin senedinde yer alan râvilerin baştan ilk dördü müşterektir. Dördüncü râviden itibaren ise çeşitli râviler görülmektedir. Müşterek olan bu dört râvî şunlardır : ¹²

12 İlgili kaynaklarda, her dört râviyi tanıtan bilgiler mevcuttur. Burada, teknik bilgiler vererek bu râvileri tanıtmaya yoluna gitmeye-

1) *Bişr el-Ğanevî* (r.a.) : Peygamberimiz'in sahâbesidir. Hadisimizin ilk râvisidir. Kaynaklar, vefât târihini kaydetmemişlerdir.

Burada, hoş bir tesâdüfe işâret etmek yerinde olacaktır : Güler yüzlülük anlamına gelen «*Bişr*» ismi, kök olarak, «*Beşîr*» (müjdecî), «*Mübeşşir*» (müjdecî), «*Tebşîr*» (müjdelemek), «*Büşrâ*» (müjde), «*Beşâret*» (hüsn ü cemâl, güler yüzlülük) gibi kelimelerle bağlantılıdır. Peygamber Efendimiz'in bu mutlu müjdesinin, *Bişr* isimli bir sahâbenin mübârek ağzı ile sonraki nesillere duyurulması, esâsen bir tesâdüf değil, ilâhî bir tasarruf olsa gerektir.

2) Rivâyet zincirindeki ikinci şahıs, *Bişr'in oğlu Abdullah*'dır. Hicrî 125 senelerinde (M. 743 dolayları) vefât etmiştir. Güvenilir bir hadis râvisi olarak isim yapmıştır.

3) *Velîd b. Muğîre el-Muâfirî* : Hadisin üçüncü râvisi olan Velîd, Mısırlıdır. Hicrî 172 senesinde (M. 788) vefât etmiştir. İtimat edilen hadis râvilerindendir.

4) *Zeyd b. Hubâb* : Aslen Horasanlı olan Zeyd, ömrünü hadis öğrenmeğe vakfetmiş mutlulardandır. Hadis öğrenmek ve onları bir yerde toplamak için, devrinin bütün önemli hadis merkezlerini dolaşmış ve ünlü hadis üstadlarından hadis tahsîl etmiştir. Bu uğurda çok seyâhat ettiği için, *Cevvâl* ve *Rahhâl ünvânı* ile isim yapmıştır. Hayâtının sonlarına doğru Kûfe'ye yerleşmiş ve hicrî 203 târihinde (M. 818) vefât etmiştir.

Buraya kadar hadisimiz, kesintisiz bir râvî zinciri ve güvenilir şahsiyetler kanalıyla nakledilmiştir. Daha sonrakiler, devir aldıkları bu emâneti, kendilerine ulaşan sened zinciri ile zabta geçirmişlerdir.

Bu son râvinin yaşadığı devir, artık sistemli hadis kitaplarının ilk örneklerinin verilmeğe başladığı devirdir. Bu duruma göre, Fetih Hadisi'nin, hicrî ikinci asır sonları ve üçüncü asır başlarından itibaren kitaplardaki yerini aldığı anlaşıl-

ceğiz. Bunlar hakkında geniş bilgi edinmek için bkz. Fetih Hadisi Üzerine Bir Araştırma, Ali Yardım, Diyânet Dergisi, C. XIII, sayı 2, s. 116-123, Ank. 1974.

maktadır. Bunlardan bir kaçını, yukardaki listede târîh sırasına göre vermiş bulunuyoruz.

İslâm âlimlerinin tesbît ettikleri değer hükümlerine göre, hadisimizin *sened*'i, yâni bize intikâl ettiriliş yolu sağlamdır; güvenilirdir. Hadisçiler, bu tip senedlerle rivâyet edilen hadislere, «*SAHÎH HADÎS*» tâbirini kullanırlar.

Nitekim, ünlü muhaddislerden bir kısmı, daha önce, Fetih Hadîsi'nin sıhhat derecesi üzerinde durmuşlardır. Görebildiğimiz kadarı ile *Hâkim en-Nisâbüri*¹³, *İbn Abdilberr*¹⁴, *Zehebi*¹⁵, *Heysemî*¹⁶ ve *Suyûtî*¹⁷ gibi İslâm âlimleri, ittifak hâlinde, Fetih Hadîsi'nin «*SAHÎH*» olduğunu belirtmişlerdir. Buna karşılık, kaynaklarda, aksini götseren en küçük bir kayda rastlanmamaktadır. Gerek hadisin kaynakları, gerekse onu bize intikâl ettiren şahıslar üzerinde yaptığımız araştırma ve inceleme, bizi de aynı sonuca götürmüştür.

NETİCE

Bir yandan Kur'ân-ı Kerim ve Hadîs-i Şerif'ler, bir yandan da onların nûrundan feyizlenmiş ileri görüşlü, basiretli ve kendini prensiplere adanmış dâvâ fedâileri, kütleleri canlı tutabilmek için, onlara, hep büyük ve yüce hedefler göstermişlerdir. Bu seslere kulak verenler, bir «*fazilet yarışı*» gayreti içinde olagelmışlerdir.

Bu fazilet yarışını, Kur'ân-ı Kerim «*Münâfese*» kelimesi ile ifâde eder. Bu kelime, her ne kadar, kalıp olarak dilimize girmese de, özü, millet olarak mayamıza sinmiştir. Ve; nefis, nefâset, enfes gibi kelimeler, hep onun hediyeLERİDİR. *Münâfese*: Başkasında görülen bir kemâle imrenip, ona yetişmek veya daha da ileri gitmek için, nefislerin nefâ-

13 el-Müstedrek, C. IV, s. 422.

14 el-İsti'âb, C. I, s. 148.

15 Telhisü'l-Müstedrek, C. IV, s. 422. (el-Müstedrek'in alt kısmında basılmıştır).

16 Mecmu'u'z-Zevâid, C. VI, s. 219.

17 el-Câmi'u's-Sağir, C. II, s. 123.

sette yarışması hissidir. Bu duygu, nefsin şerefinden ve onun gayretinin yüceliğinden kaynaklanır. Bunun, *hased* denilen çekememezlik duygusu ile arasındaki fark açıktır: *Hâsîd*, kemâle düşmandır; göz diktiği kimsenin zarara uğramasından ve onun elindeki nimetin gitmesinden memnun olur. *Hâlbuki*, *münâfis* denen yarışçı, kemâle âşıktır. O, karşısındakinin düşmesini değil, kendisinin daha ileri gitmesini ister¹⁸.

İşte, Fetih Hadîsi, Peygamber (s.a.) Efendimiz'in «Devlet» çapında gösterdiği o büyük hedeflerden birisidir. Bu hadis, «îlâ-yı kelimetullah» yolunda kemer bağlayan devlet büklerini harekete geçirmiş ve yarışa sevketmiştir.

Bu hadis-i şerif, millet olarak, bize güzel hediyeler kazandırmıştır :

Her şeyden evvel, bir komutanın güvendiği askerlerine verdiği harekât emri tokluğunda; kısa, kesin, kararlı ve ümitli bir ifâde âhengini sergileyen Fetih Hadîsi'ni!. «*Le tûftehanne*»deki ses tonunda, Bizans surlarını sarsan «*top güllesi*»nin sesini duymamak mümkün değildir.

Bu hadis, «*bizim hadîsimiz*»dir. Ve bu hadis, fazîlet yarışı sonunda kazanılmış bir «*Şeref Madalyası*»dır.

Bu hadis bize, bir ulu *Sahâbe* hediye etmiştir; *Eyyûb Sultan* Hazretlerini... O, İstanbul fethi uğrunda şehîd düşen *sahâbe* de «*bizim sahâbemiz*»dir.

Hicret'te, Kâinâtın Efendisi'ni uzun zaman evinde misâfir edişinin mükâfâtı, târihin en misâfirperver bir milleti tarafından «ebedî misâfir ediliş» şeklinde tecelli etmiştir. Biz, O'nun şahsında, Peygamberimiz'in kokusunu teneffüs ediyor ve bir Peygamber yâdigârı olarak, onu, gönüllerimizde misâfir ediyoruz. İstanbul'un her yerinde hükmünü yürüten amansız yıkım, ona el sürememiştir.

18 Bkz. Elmalılı, Kur'ân Dili, C. VII, s. 5663.

Mütercim Âsım Efendi, Kamus'da, *münâfese*'yi şöyle târif eder : «Bir nefis nesneye mukaddem zaferyâb olmak cihetiyle, kesb-i kerem ve inîrad eylemek için, bi-tarîkı'l-muâraza ona rağbet edişmek mânâsınadır.»

Bu hadis bize, «*Fâtih*» ünvanlı, müjdelenmiş bir Devlet Adamı bahsetmiştir.

Resûlullah Efendimiz'in, bizzat isim zikrederek, cennetle müjdelediği mutlu sahâbileri vardır. Bir de O'nun, «*Ve le ni' me'l-emîr*» (O, ne mutlu kumandandır) şeklinde, isim hânesini boş bıraktığı «*müjde senedi*» vardır ki, işte o boş bırakılan yere, 846 sene sonra, «*Bizim Fâtihimiz*» şerefle ismini yazdırmıştır.

Bu hadis bize, sırtı okşanmış bir ordu kazandırmıştır: *Duâlı Ordu...* Eskilerin, «seyfullahi'l-meslûl» dediği, Allah'ın çekilmiş kılıcı olan bir ordu...

Müjdeyi verenin ismi *Muhammed* (s.a.), müjdeyi alanın ismi *Mehmed*, müjdeyi nesilden nesile aktaranın ismi ise *Mehmetcik*'dir.

Ve bu hadis, millet olarak bize, büyük vazifeler ve sorumluluklar yüklemektedir: İstanbul'a ve İstanbul'un temsil ettiği kıymet hükümlerine sâhip çıkmak; bize kazandırılan «Şeref Madalyası»nı şeref kürsüsünde korumak...

Şerefi korumak, onu elde etmekten daha güçtür. Baba hatırı ile itibârını sürdüren itibarsız evlâtlar durumuna düşersek, arkamızdaki bu ilâhî destek, bizi ne kadar daha ayakta tutabilir? Dedelerimizin, «ilâ-yı kelimetullah» uğrunda verdikleri can, sarfettikleri mal ve harcadıkları emek, daha ne kadar bize sermâye olabilir?

Hizmet ve cefâ, bir neslin kaderi; nîmet ve safâ da, öbür neslin kısmeti olmasa gerektir. Bizden öncekilerin bize bıraktığı mefâhîr ile öğünmek hakkımızdır. Fakat, bunlarla avunmak akıllı işi değildir.

Resûlullah Efendimiz (s.a.): «*Kime bir hayır kapısı açılırsa, fırsatı ganîmet bilsin. Zîrâ, o kapının, yüzüne karşı ne zaman kapatılacağı bilinmez*» buyururlar¹⁹.

19 Kuzâ'î, Şihâbü'l-Ahbâr, s. 18, İstanbul 1328.

SÂMİHA AYVERDİ

Hicrî 1400 Yıla Yaklaşırken

KÖLELİKTEN EFENDİLİĞE

İslâmla şereflenmiş olan her müslümanın okuması gereken ve İlâ-yı Kelimetullah'a dâvet eden bu eserin
Türkçe, İngilizce ve Arapçası

İngilizce ve Arapçası birarada 100 T.L.
Türkçesi 15 T.L.

DAMLA YAYINEVİ

Bâbiâlî Cad., Nu. 59, Cağaloğlu - İstanbul

KUBBEALTI CEMİYETİ

6. kitabını takdîm eder :

KLÂSİK TÜRK MÜSİKİSİ

İLÂHİLER

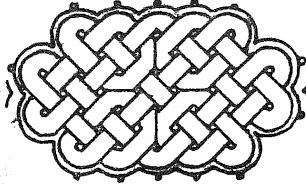
ALİ RIZA ŞENGEL

Neşre Hazırlayan

Yük. Mimar YUSUF ÖMÜRLÜ

Büyük boy 208 sahife, 250 T.L.

Eski «İstanbul Türk Müziği Yüksek San'atkarları Cemiyeti» icrâ hey'eti şefi merhum Ali Rıza Şengel'in 73 sene önce hazırladığı «ilâhî» notalarının I. cildi Rast, Nişâbur, Rast-ı Cedîd, Rehâvî, Tebrîz, Sâzkâr, Zîrkeşîde, Penggâh, Sûz-i Dilârâ, Mâhur, Zâvil makamlarında 103 eserin notalarını ihtivâ etmektedir.

ÜLKER BİSKÜVİLERİ FABRİKASI

*Milli kültürümüze hizmet
eden müesseselere yardım
etmekle iftihar duyar.*

